

הערבים לקראת מלחמת ישראל-ערב * 1948-1945

יעקב שמעוני

מן היסוד גם מאז: תכנית-אב מדינית, "רשמית" שהיא נוקשה, חסרת מעוף ודמיון ומפגרת אחרי מציאותה הדינמית והמתפתחת של ישראל; הופעת העסקנים והאקטיביסטים הפלשתינאים כמי שאף התכנית הרשמית של מדינות ערב אינה משביעה רצונם וסיסמתם קיצונית ומרחיקה (ולכן בלתי-מציאותית) עוד יותר; חוסר ההתאמה בין המדיניות המוצהרת ובין היכולת לבצעה הלכה למעשה; ואפילו תכנים רעיוניים-מדיניים שלא נשתנו, על-אף התמורות העצומות שחלו מאז (התורה ה'חדשה" של חלק מארגוני החבלה בדבר מדינה פלשתינאית אחת בה יחיו יהודים וערבים באורח דמוקרטי וללא הבדל דת ולאומיות — האין היא זהה, למעשה, לתכנית הער-בית ה"רשמית" של 1939-48). בכל אלה יש משום דמיון רב, עתים משום חזרה ממש, למערך הרעיונות והמדיניות של שנות המאבק המכריע ערב תקומת המדינה. כשלעצמה, זו תופעה שלילית וטראגית, שכן ברור כי עד שיתמודד דור ערבי חדש — כל-ערבי וערבי-פלשתינאי כאחד — עם המציאות החדשה שנתהוותה, עד שיצמחו רעיונות קונסטרוקטיביים ורצון אמת בפתרון של שלום ודו-קיום גם בצד הערבי, עד אז אין תקווה להסדר ישראלי-ערבי, להסרת מו-עקת הסכסוך מעל שכס שני העמים ולשחרור הכוחות הטמונים בהם למאמצי קדמה ובנייה. אולם מבחינת העיון והמאמץ ללמוד ולהבין יש במיעוט השינוי, בנוקשות הדפוסים, בדמיון הקונסטלציות משנה עידוד ללמידת העבר, לעיון במערכות ובלקחים של אותן שנות מאבק והכרעה.

המאבק הערבי על עתידה המדיני של ארץ-ישראל, מלחמתם של הערבים בישוב היהודי ובמעוף תכניתו וחזונו המדיני, היו רדומים בשנתיים-שלוש הראשונות של מלחמת העולם. ערביי ארץ-ישראל היו נתונים ללא מנהיגות לאומית מופרת, כשמאות של עסקנים מן השורה הראשונה והשניה עצורים ואסורים, או בגולה, כשמרידת הגרילה של שנות 1936-39 לוחשת ודועכת בהבהוביה האחרונים (והאנגלים, הנתונים במצב של מלחמה, מוכנים לדכאה ולחסלה ביד תקיפה יותר משגילו בשנים שקדמו למלחמה), וכשהציבור הערבי בעיר ובכפר שותת דם ממהלומותיהם של הבריטים ושל כוחות ההגנה היהודית בשנות השיתוף ביניהם, ועוד יותר ממכותיו של הטרור הערבי הפנימי. הציבור הערבי הארצישראלי היה בשנים אלו תשוש-כוח, וחיוו הציבוריים-המדיניים קפואי-אדישות עד כדי כך שכמעט שלא נעשה שום ניסיון לנצל את היתרון המדיני החשוב שמדינאי בריטניה העניקו לעסקנים הערבים (ממש באותה שעה שחיילים בריטים ניהלו מלחמה עד חרמה בשרידי הכנופיות הערביות) — הוא הספר הלבן של מאי 1939; אמנם עסקנים ערבים השמיעו פה ושם, בלחש ובוהירות, מלה של הסכמה לספר הלבן, רמז של הבנה כי אכן בתעודה זו הגישו להם הבריטים את האמצעי היעיל, ואולי

למעלה מעשר שנים עברו מאז נתפרסמו דברי דלהלן במסגרת ניסיון לסכם את קו-היסוד של המאבק הערבי לקראת ההכרעה על גורל ארץ-ישראל. בינתיים נעשתה עבודת מחקר רבה בנושא, ונפתחו בפני חוק-רים מסמכים, תיקים וארכיונים — הן של המעצמות הראשיות והן של גופים ואישים ערביים (מהם שלא מרצונם, בעקבותיה של מלחמת ששת-הימים). ידיע-תנו נתעשרה בפרטים רבים גם חשובים, וקוי מדיניות, מגמות אסטרטגיות ומהלכים טקטיים הוארו פה ושם באור חדש או מזוית-ראיה חדשה.

אף-על-פי-כן דומני כי התיאור הכללי והמסכם שב-מאמרי מלפני שנים בעינו עומד, ולא ראיתי לתקנו או לשנות בו — מה'גם שדברים שנכתבו בקרבת זמן למאורעות המתוארים מן הראוי שלא לשנותם לאחר מכן.

יתר-על-כן, שנות היסטוריה שעברו על המאבק הערבי-ישראלי מאז 1948 אישרו כי אחדים מקווי-האופי העיקריים של ההיערכות הערבית לא נשתנו

* מתוך "המזרח החדש" כרך י"ב חוברת 3 תשכ"ב/1962

המדיני האחרון והמכריע: הנכונות להילחם מלזמת חיים-ומוות, לגייס למאמץ מלחמתי עליון את כל כוחה של האומה. לא פלא הוא, שבסופו של דבר לא יכלו ערביי ארץ-ישראל לעמוד בפני הכוח היהודי (אף שאופן שברונם, תהליך מפלחם והתפוררותם המוחלטת עם מגע ראשון בשעת ההכרעה מהווים בוודאי פרק יחיד-במינו בהיסטוריה האנושית). הטר-גדיה הערבית היתה שמדינות ערב — אלה, שבידן היו למעשה הכוח וההנהגה והיכולת — ניהלו מדיניות בלתי-קונסטרוקטיבית ובלתי-רציונלית: מחד-גיסא לא היו מוכ-נות לשום פתרון-של-פשרה, לא העלו שום הצעה בונה, מתונה-יותר, לא גילו שום התחשבות במצבו, ברצונו ובכוחו של היריב; אך מאידך-גיסא לא הכינו עצמן למאבק אלים שהוא, בשורה האחרונה, הברירה היחידה לפשרה. במידה לא-מורעטת היתה זו השפעת מנהיגיהם של ערביי ארץ-ישראל, שמנעה את מדינאי ערב מלהעלות מחשבה קונסטרוק-טיבית יותר ולהציע פשרות. אולם עוד יותר מכך היתה זו בוודאי תוצאה של אותה הפרדה מוזרה ובלתי-מודעת בין עולם ההצהרה והמליצה המקובלת, שהכל מסכימים לה מהשפה ולחוץ, ובין עולם המעשה שאין אותה הצהרה חלה עליו כלל — הפרדה העוברת כחוט השני בכל חיי הציבור של הערבים לארצותיהם¹: אותן הצהרות רמות והגיגיות על מאבק עד טיפת-הדם האחרונה, על ארבעים מיליון ערבים ומאתיים מיליון מוסלמים שיחושו לעזרתם של ערביי ארץ-ישראל, על הריסת כל בארות הנפט וחרם כלכלי מוחלט על מדינות המערב אם יתנו ידן להקמת מדינה יהודית — כל אלו נועדו מלכתחילה לא לביצוע הלכה-למעשה, אלא לשימוש סמלי-מסוגנן. אולם בשעת ההכרעה נלכדו מדינאי ערב ברשתן של מליצותיהן הסמליות, של הצהרותיהם המסוגננות — ונסגה לא היתה. ואמנם, מדינאי ערב של אותם הימים כבר נתבעו לדין ההיסטוריה על חטא המשבר-לא-מצא שאליו הובילו עמיהם — ומרביתם כבר שילמו על חטאיהם מחיר מלא, בחייהם ובחיי משטרים וחברתם ועולמם המדיני שנגווו ואינם עוד.

מאבק על ההנהגה

משנת-עוררו, בשנת 1943, הרחשים הראשונים של חיי ציבור מתחדשים בקרב ערביי ארץ-ישראל, משהרגישו עסקנים פיקחים וזריזים כי גורל המלחמה העולמית הוכרע וכי הגיעה השעה להצטרף אל המנצח ולהגיש לו מעתה את התביעות לקראת יום ההסדר שאחרי-המלחמה — נתקלו מייד בעובדה כי הציבור הערבי בארץ-ישראל היה שרוי בלא מנהיגות מאורגנת ומופרת, בלא דובר מוסמך, בלא נציגות נאמנה. הוועד הערבי העליון של 1936, שהיה מעין קואליציה בין היסודות ה"חוסייניים" בראשות המופתי של ירושלים ובין יסודות ה"אפוזיציה" בהנהגת ראגב נשאשיבי, נתפרר עוד בשנת 1937 — קודם בשל סכסוכים פנימיים, ואחר-כך בשל דיכוי על-ידי שלטונות המנדט. אמנם חברי הוועד שבגולה ניסו לקיימו בדמשק ואף הצליחו בשנת 1938-39 להקים שם מפקדה ולרכזו בידיה לפחות את חוטי הפעולה הצבאית; אך גם שרידי הנהגה אלה נתפוררו חיש מהר. מכל מקום, בשדה המדיני היו ערביי ארץ-ישראל שרויים עתה ללא הנהגה זה ששנים מאז 1937.

היחיד, כנגד הכוח היהודי הגובר — אולם בפומבי ובגלוי לא הודה בכך איש מבין מנהיגי הערבים בארץ-ישראל. ואילו מדינאי ערב לארצותיהם עסוקים היו בבעיות חשובות יותר וקרובות יותר לבשרם. הן שנתיים-שלוש אלו, 1939-42, היו שנים של צפיה ושל התבוננות והירה-ריאליסטית: מי ינצח במאבק-הענקים העולמי. מה טעם להתדיין עם מדינאי לונדון ולהתנצח עם הציונים, כשקלגסי רומל צועדים אל שערי קהיר ורעם תותחיהם נשמע באלכסנדריה, כשמטוסים גרמניים ואיטלקיים חונים בסוריה, מוכנים לזינוק האחרון, וכשבעלי-בריתו של ה"ציר" שולטים בבגדאד. הן נראה היה בעליל כי בריטניה התמוטטה ללא קום ו"בעיית ארץ-ישראל" עוד מעט ותיפתר חיש-מהרה, פתרון סופי ביותר, על-ידי היטלר ושלחיו.

כיבוש סוריה ולבנון בידי כוחות הברית; מפלחה של עיראק הפרו-גרמנית ושובו של המשטר-הבריטי; עצירת הנחשול הגרמני באל-עלמיין; פלישתם של כוחות הברית לצפון-אפריקה וטאטוא חילות ה"ציר" מיבשת אפריקה — שינו את המצב תכלית שינוי והביאו לידי חידושה של הפעילות המדי-נית, לידי חידוש המאבק המר על גורלה של ארץ-ישראל. שכן ברור היה מעתה כי בעלות-הברית ינצחו במלחמה וכי הן יטילו, עם סיומה, על העולם כולו את הסדרים והפתרונות הרצויים להן; ברור היה כי הן יעצבו דמותה של מפת העולם, יגמלו חסד לידידיהן ולמי שעמד להן בעת צרה, וייעשו אויביהן ואויבי ידידיהן ועמן, איפוא, יש להידבר, עמן להגיע לידי הסכם והבנה — לקראת יום הדין והפתרון. עם חידושם של המאבק על גורל הארץ ושל הפעילות המדי-נית עובר הדגש, עוברים ההנהגה והיוזמה והמשקל, במידה גוברת והולכת, מידי העסקנים הארץ-ישראלים לידי המדינות הערביות. תהליך זה של התעניינותם והתערבותם הגוברת של מדינאי הארצות הערביות בנעשה בארץ-ישראל נמשך עוד משנת 1936 — ולא בלי תמיכתם של הבריטים או לפחות סובלנותם האוהדת. גם עד 1936 היו אמנם הלאומיים הסוריים קרובים לתנועתם של ערביי ארץ-ישראל ולגורלם. (מה גם שראו בארץ-ישראל חלק ממולדתם הסורית הגדולה), אך מדינות ערב העצמאיות והעצמאיות-למחצה — מצרים, עיראק, סעודיה, תימן — לא גילו הרבה עניין, ובוודאי לא עניין רשמי. התערבותם של מלכי ערב באוקטובר 1936 בסיום השלב הראשון של מאורעות 1936 היא ראשית ההתגברות של התעניינותם, תמיכתם בערביי ארץ-ישראל, מלחמתם בשוב היהודי ובשאיפותיו. מגמה זו הוכתרה בהצלחה בפברואר 1939, כשהזמינו הבריטים זו הפעם הראשונה לדין ולועידה על גורלה בעתיד של ארץ-ישראל, כדוברים ובעלי-ידעה של הערבים, את נציגי מדינות ערב. התהליך מגיע לשיאו, להת-פתחותו המלאה, בשנים 48-1945 ובמלחמת ערב-ישראל, כשמדינות ערב אינן מסתפקות עוד בהתעניינות, בתמיכה ובאדה, אלא נוטלות לידן את ההנהגה והיוזמה — ובכך את האחריות ההיסטורית — למאבקם של ערביי הארץ.

בידי הממשלות הערביות העצמאיות והעצמאיות-למחצה היו עתה האמצעים המעשיים והטכניים לנהל את המאבק ולכלכלו — מנגנוני מדינה, דיפלומטיה ותעמולה; תקציבים וכספים; אמצעי לחץ כלכלי ומדיני; ובסופו של דבר ובחשבון אחרון: כוחות צבא. בידן היו כל הקלפים המדיניים — פרט לקלף

היוזמה הראשונה להקמת הנהגה חדשה יצאה מחוגים כלכליים — לשכות המסחר, „בנק האומה הערבית“ — הן משום שפעולה למען הגנת האינטרסים הכלכליים והמסחריים של ערביי ארץ-ישראל היתה מן הצרכים הראשונים והחשובים שנתעוררו, והן משום שארגוני מסחר וכלכלה אלה היו למעשה גרעיני הארגון וההנהגה היחידים שנשארו קיימים. אליהם הצטרפו עסקנים מדיניים שלא מחוג נאמניה וחסידיה של ההנהגה החוסיינית, ולמעשה גם לא מחוג ה„אופוזיציה“ הנשאשיבית של שנות השלושים („הנשאשיבים“ שוב לא חזרו ליטול חלק פעיל; דומה שתשש כוחם ונס ליחם עם פרישתו של ראגב המזדקן, עם רצח פרחי — שהיה איש המעשה והזרוע המבצעת — בבגדאד, בנובמבר 1941, ועם אכזבתם המרה על שלטונות המנדט שלא מסרו לידם בשנת 1938-39 את ההנהגה המחולטת והבלעדית, על-אף היחלצותם לשיתוף פעולה עם השלטונות ולמלחמה בכנופיות החוסייניות).

ניצני היוזמה להקמת הנהגה חדשה נתקלו מייד בהתנגדות נמרצת ועיקשת של שרידי החוגים ה„חוסייניים“. התנגדות זו נבעה במידת-מה מתוך אי-אמון אישי וסיעתי ביוזמי ההצעה החדשה ומהחשד שאלה עשו קנוניה עם שלטונות המנדט ושהבריטים מעוניינים בהקמת נציגות ערבית מוכרת בעוד שהלאומיות הערבית הצרופה חייבת להמשיך במדיניות של מרי סביל, של אי-שיתוף-פעולה; אולם בעיקרה נבעה ההתנגדות מתוך נאמנות למנהיגות החוסיינית הגולה², מתוך הרגשה שעם שובה תחזור ותיטול זו לידיה את הנהגת הציבור הערבי (ואז אוי לו לאיש שתמך, בהעדרה, במתנגדיה!), ובהעדרה אין לנקוט צעדים חשובים, אין לתרוץ את גורל הארץ וערבייה, אין לשאת-ולתת בשאלות מדיניות, וכיוון שהמדובר היה בהקמת נציגות אחידה מוסכמת ומוסמכת, הרי התנגדותו זו של חלק ניכר בציבור הערבי הכשילה את התכנית ומנעה ביצועה. כך יצאה שנת 1943-44 בוויכוח סרק ובנסיונות-נפל להקים הנהגה, אולם הויכוח ההוא עורר את חוגי המשכילים ליתר התעניינות בבעיות מדיניות וארגוניות והביא לידי ראשית חידושה של פעילות ציבורית. אף החוגים החוסייניים, הגם שלא אבו להשתתף בשום הנהגה בעוד ראשיהם בגולה, לא יכלו לעמוד מן הצד עד כדי אפס מעשה, ובמאי 1944 חידשו את ארגון מפלגתם.

בינתיים הלך ונתברר כי גם למדינות ערב, במערכות מדיניותן הגבוהה, היה רצוי ואף דרוש שלעריי ארץ-ישראל תהיה נציגות מוסמכת. שיחות מכינות שניהל ראש ממשלת מצרים, מוצטפא נחאס, בשנת 1943-44 עם ראשי שאר המדינות הערביות בדבר הקמת גוף כל-ערבי פדרטיבי, בדבר „האחדות הערבית“, הביאו לכינוס „ועידה מכינה“ באלכסנדריה באוק-טובר 1944 — היא שהולידה את הליגה הערבית ועיבדה את הטיוטה הראשונה של חוקתה. מטעמים מדיניים מובנים היה זה חשוב מאוד, גם לדעתם של רוב העסקנים הערבים שבארץ וגם לדעתם של ראשי מדינות ערב, כי ערביי ארץ-ישראל יהיו מיוצגים בוועידה המכינה הזאת. נתחדשו, איפוא, מאמציים להגיע לידי הסכם על משלחת מוסמכת. משנכשלו מאמצים אלה, הוסכם לשגר איש אחד, בלתי-מפלגתי ומקובל על הכל וכך נתמנה מוסא אל-עלמי לזמן-מה לנציג-יחיד של ערביי הארץ.

התפקיד העלוב שמילאו אותה שעה ערביי ארץ-ישראל

המפולגים והמסוכסכים, והחלק הגובר-והולך שנטלו מדינות ערב בניהול המאבק על גורל הארץ, בולטים בבירור בחוקת הליגה הערבית של מרס 1945, בה נאמר בפשטות כי מועצת הליגה תמנה נציג לערביי ארץ-ישראל, שישתתף קבע בעבר-דחה⁴. הסדר זה לא הניח את הדעת לאורך ימים, משהלך ונתברר כי מוסא אל-עלמי, כנציג יחיד, לא היה עוד מקובל על כל הסיעות והחוגים בין ערביי הארץ וכי ויכוח-תמיד על אישיותו ופעולותיו הוסיף ופילג את שורותיהם. אותה שעה החלו חזורים לארץ, או לפחות לארצות השכנות, רבים מבין הגולים, החוגים החוסייניים החלו, איפוא, יוצאים מהסתייגותם ודנים על השתתפות בהנהגה העליונה של ערביי הארץ. משחזרו ונכשלו כל הנסיונות של עסקני הארץ להגיע לידי הסכם ביניהם שוב התעברה הליגה הערבית: בנובמבר 1945 ביקרה בארץ משלחת של אישים ערבים בראשות ג'מיל מרדס הסורי, שהיה או יושב ראש מועצת הליגה, וזו תיווכה בין הסיעות ושידלה את האישים עד שהוקם ועד ערבי עליון מחדש — שוב קואליציה בין הסיעות, בפעם הראשונה מאז 1936-37⁵.

בנובמבר 1945 שוחרר ג'מאל אל-חוסייני ממאסרו ברודסיה, ואחרי מסע בארצות ערב חזר לארץ בפברואר 1946. כחודש אחרי שובו הודיע, על דעת עצמו ומקורביו, על „הרחבת“ הוועד הערבי העליון — וזאת בצורה שתיתן כוח-הכרעה ורוב ברור בידי החוסיינים ובידיו הוא, מתנגדי החוסיינים לא קיבלו החלטת שרירות זו אלא פרשו והקימו „חזית ערבית עליונה“ משלהם. כך חזר ונתגלע הפילוג — ודווקא בשעת דיוניה של ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית, עת הרגישו הכל כי ההכרעה ממשמשת ובאה, שוב נאלצה הליגה הערבית להתערב — והפעם בצורה ברורה וחזקה, ללא הסוואה של תיווך או שידול. מועצת הליגה, במושבה בבולואדן ביוני 1946, הודיעה על פיזור הוועד העליון וביטול החזית העליונה ועל מינוי ועד ערבי עליון חדש, בן חמישה חברים ובנשיאות חאג' אמין אל-חוסייני (שברח ממצר באירופה, חזר למזרח ביוני 1946 וישב בקאהיר כאורחו של המלך פארוק). בינואר 1947 סיפח הוועד העליון הזה לעצמו עוד חמישה חברים.

הסידור של בלודאן הוא שקבע צביונה וטבעה של הנהגת הערבים בארץ-ישראל לקראת ימי המאבק וההכרעה: חאג' אמין אל-חוסייני, המופתי לשעבר, חזר ונטל לידיה את המנהיגות העליונה, באישור הליגה הערבית; הסיעה הקיצונית והנוקשה, המסרבת אף לדון בכל פתרון-של-פשרה, הממאנת להכיר אף בקיומם של יהודי ארץ-ישראל והתובעת אך „פתרון“ שאין לו סיכוי כל שהוא להתקבל על לב העולם או להתגשם לאור יחסי הכוחות — היא הקובעת מעתה את קו הפעולה של ערביי הארץ, אמנם, שוב אין ערביי הארץ מסוגלים לערוך שורותיהם ולהיחלץ למאבק בכוח עצמם, אלא מעתה תהיה הליגה הערבית, יהיו מדינות ערב, הן המביאות והמכניסות, הפועלות והמחליטות; ברם, ליגה זו, בהקימה את הנהגת ערביי הארץ, במסרה השרביט למופתי ובהמציאה לו את האמצעים לפעולתו — לא דאגה לתיאום המדיניות, לא חייבה אותו ואת מקורביו לנהוג מדיניות אחד-ראית לפי הנראה 'לה, אכן, גם שניות זו התנקמה לבסוף בבעליה, שכן גררה את מדינות ערב אל תהום פעולותיו של המופתי: לא המדינאים האחראיים כיוונו והדריכו את הכוחות

הבלתי-סדירים שהקימו וקיימו, אלא הכוחות הבלתי-סדירים גררו אחריהם את הצבאות ואת המדינות.

„גאולת הקרקע“

בשלביו האחרונים של המאבק הערבי במדינת היהודים הקמה לתחיה החלו מנהיגי הערבים בארץ להקדיש תשומת-לב גוברת למלחמה כלכלית ואף לנסיונות של מעשי-בניה בצד הערבי, בהינעם כי הישוב העברי שאב את עיקר כוחו ממפעלו הקונסטרוקטיבי וברצותם להעניק לאוכלוסיה הערבית כוח-עמידה עצמי שישווה לישוב היהודי.

ההגנה על קרקעותיהם של הערבים, הניסיון למנוע מכירתם ליהודים, היו מכשיר ראשי במלחמה זו. ב-44—1943, עם חידוש החיים המדיניים-הציבוריים בקרב ערביי הארץ, חידשה והקימה קבוצה של יוזמים — למעשה אותה קבוצה שעשתה גם למען הקמת הנהגה חדשה — מוסד בשם „קופת האומה“ שנועד „לגאול“ קרקעות ערביות על-ידי שיקנה כל קרקע שיהודים עומדים לרכשה. כספיו באו לו למוסד זה הן מהל-וואות בנקאיות (מאחוריו עמד בעיקר „בנק האומה הערבית“) והן מהתרמת הציבור. למעשה לא פעלה „קופת האומה“ גדולות, בעיקר אם משוים את הישגיה עם המפעל הצינוני: בארבע שנות קיומה המחודש, עד התמוטטותו של הישוב הערבי, אספה כ-100,000 לא“י ורכשה, לפי אומדנות שונות, כ-15,000 דונם. אולם הקופה הצליחה יותר מבחינה רעיונית-ציבורית: מסע תעמולתה המתמיד הפך לנחלת הכל את ההכרה שאסור למכור קרקעות ליהודים והכתים כבוגד כל מי שהפר צו לאומי זה⁸; לחיזוק תוקפו של הרעיון לא היססו מכווני הקופה להפעיל גם את נשק הטרור האישי, וכמה וכמה מעשי רצח נזקפו לחשבונם.

מאחר ש„קופת האומה“ נישאה על כתפיה של סיעה אחת בלבד מבין עסקני הערבים טבעי היה שעד מהרה יתעורר סביבה פולמוס. התנגדותם של חוגים חוסייניים לעסקני הקופה ולשיטות פעולתם היתה מלכתחילה סמויה, שכן איש לא העז לדבר בגלוי נגד רעיון גאולת הקרקעות ונושאי כליו; אולם בקשר למאבק על הנציגות וההנהגה ב-46—1945 פרץ גם ריב זה בגלוי.

כנגד רעיונה של „קופת האומה“ הציבו חוגים יריבים, ובראשם מוסה אל-עלמי, את רעיון „המפעל הקונסטרוקטיבי“. אין אפשרות, אמרו, לקנות את כל האדמות האלו ועל-ידי הצלת חלק בלבד לא תיפתר הבעיה; כן לא תירפא בעיית הקרקעות על-ידי טיפול בתופעותיה השטחיות והחיצוניות, אלא יש לפתור מיסודה — על-ידי חיזוקו וביסוסו של המשק הערבי הכפרי, על-ידי פיתוח הכפר הערבי והעלאת רמתו החקלאית-כלכלית והחינוכית-מוסרית של הפלאח⁹; אם ישכון לבטח פלאח בריא בעל משק יציב על אדמתו המפותחת, כי אז לא ירצה עוד למכור אדמתו זו ליהודים. תכנית „המפעל הקונסטרוקטיבי“ של עלמי פורסמה ברבים באוגוסט 1945.

מאבק חריף וממושך בין „קופת האומה“ ובין „המפעל הקונסטרוקטיבי“ היה בלתי-נמנע. מאחורי כל אחד מן המפעלים עמדו חוגים מתחרים ויריבים; שניהם התחרו על אהדתם ותרומתם של ערביי הארץ, ועל עמדת-הכוח שתנבע מאלו; פרסום התכנית היריבה של עלמי חל בדיוק בשעה שהרוחות היו סוערות ממילא והמערכה נטושה על בעיית ייצוגם של

ערביי הארץ בוועידת האחדות הערבית. ויותר מכל, שני המפעלים גם יחד תלויים היו בתמיכה הכספית, המדינית והמוסרית של מדינות ערב. הנה אומר, גם בשטח זה, בשדה העמל המעשי והקונסטרוקטיבי, עמדו ערביי ארץ-ישראל למעשה חסרי אונים כשהם מייחלים לגאולה שתבוא מקאהיר ומדמשק ומבגדאד; גם בשטח זה היו, איפוא, ההכרעה וההנהגה בידי מדינות ערב ולא בידי ערביי הארץ.

תכניות ומחשבות בדבר „גאולת“ קרקעם של ערביי ארץ-ישראל, פיתוח משקם והעלאת רמתם החברתית, נדונו בצורות שונות במוסדותיה של הליגה הערבית החל מן „הוועידה המכינה לאחדות הערבית“, באוקטובר 1944. אחרי שהוגשו למועצת הליגה, ב-1946, שני דו"חות נפרדים עם המלצות שונות וסותרות, החליטה המועצה על הקמת בנק-קרקעות כל-ערבי, שיפעל כבנק אשראי מסחרי רגיל ואף הונן (1,000,000 ל"מ) יגויס על-ידי הפצת מניות בציבור — אלא שממשלות ערב יעניקו לבנק קרנות רזרבה בסך 250,000 ל"מ ויערכו למשך עשר שנים לרביית שנתית של 5%. בנק כזה נרשם כדין במצרים ב-1947, מניותיו נמכרו מייד — רובן לבנקים הערביים הגדולים. הבנק לא הספיק עוד, כמובן, להשפיע על פתרונה של „בעיית ארץ-ישראל“ או לחזק את האיכר הערבי הארץ-ישראלי במלחמתו בישוב היהודי; פעולותיו, במידה שהיו פעולות, לא החלו אלא אחרי מלחמת ישראל-ערב וכווננו לממלכת ירדן, לעזה ולסיוע לפליטים.

בעוד נמשכים דיונים אלה על צורת העזרה שמדינות ערב יוכלו להגיש למאמץ „גאולת הקרקע“ ולשיקום המשק הכפרי של ערביי ארץ-ישראל, לא הסתפקה בכך אותה ממשלה ערבית שהיתה הפעילה והנמרצת ביותר במאבק היהודי-ערבי בכללו, ושינסתה גם בשטח המדיני לשוות למאבק זה צורה חדישה ומציאותית יותר — היא ממשלת עיראק, עוד בינואר 1946 העניקה ממשלה זו — היא היחידה שחרגה ממסגרת של החלטות והכרזות — למפעלו הקונסטרוקטיבי של עלמי סיוע של 150,000 לירות; ב-1947 הוסיפה עוד 100,000 לירות⁸. בכספים אלה החל המפעל לרכוש שטח-קרקע בסביבות ג'נין; מלחמת ישראל-ערב שמה קץ להכנות לקראת הקמת כפר-לדוגמה ושאר עבודות שיקום והשבחה (מוסה אל-עלמי ניסה להקים בשארית הכספים העיראקיים, החל משנת 1949, מוסדות ליישובם של פליטים, לשיקום ילדי-פליטים, לפיתוח ולדוגמה — בסביבות יריחו, בשטח שנספח לממלכת הירדן).

הנה כי כן איחרו ערביי הארץ, ואיחרו מדינות ערב התומכות בהם, בנסיינם להשלים את מלחמתם המדינית בישוב היהודי על-ידי מלחמה כלכלית ארוכת-נשימה. ממילא היה ספק אם אמנם יעמדו להם לערבים כוחם הבונה, נכונותם לגייס מאמץ למען הציבור, יכולתם לשתף פעולה איש עם רעהו, סיעה עם רעותה. מכל מקום, הרעיון כי דרושים גישה חדשה, מעוף חדש, כי יש להבריא ולשקם ולחזק את העם הערבי, וביחוד את הפלאח הערבי, לפני שאפשר יהיה לקוות לניצחון מדיני — נשאר נחלתם של מוסה אל-עלמי, ושל קבוצה קטנה של צעירים שהתאגדו סביבו; אף שהכל הודו באותו רעיון והעז-לוהו על נס, הרי למעשה נשארה המנהיגות הרשמית, הן בקרב ערביי הארץ והן במדינות ערב, רתוקה לשיטות המקור-בלות של מאבק מדיני-גרידא, של דביקות בנוסחאות שנת-רקנו מתוכנן⁹.

חוסר הקונסטרוקטיביות של ההנהגה הערבית, דביקותה בסט-מות נדושות ובדרכי-פעולה שגרתיות, ואותו חוסר כל הבנה את מהותו היסודית של הישוב העברי בארץ ואופיו, העובר כחוט השני בכל פעולותיהם של הערבים, בארץ ובמדינות ערב, לפני 1948 ולאחריה.

החרם הכלכלי הביא עמו, החל משנת 1946 ובמידה גוברת והולכת, גם ניתוק פסי: נערמו קשיים בפני יהודי ארץ-ישראל ברצותם לבקר בארצות ערב או לעבור בהן, ונתמעט ביותר המגע הבלתי-אמצעי בין שני העמים. אין ספק כי לניתוק זה — לעומת הקשר הישיר, היומיומי, שהיה קיים לפני כן ושהוא טבעי בין עמים-שכנים — היו תוצאות פסיכולוגיות חשובות וממאירות.

תעמולה

מאמץ תעמולתי היה תמיד מסמנניה הראשיים של מלחמת הערבים בישוב העברי: משלחות לארצות המערב, משרדי תעמולה, לשכות קבועות בבירות העולם כמו והתפרקו החל מראשית שנות העשרים. עתה הורגש צורך דחוף בחידוש המאמץ התעמולתי ובהגברתו ודווקא בשל גל האהדה העצום לעם היהודי ולמאמצי תחייתו ששטף את העולם עם שואת אירופה, בשל כניסתה הגוברת של ארה"ב לזירת המאבק במזרח התיכון, ובשל שיתוף-הפעולה של מנהיגים ערביים רבים עם גרמניה ואיטליה, שפגע במעמד הערבים אצל המנצחים. ברם, רבים הרגישו שלא רק חידוש המאמץ התעמולתי והגברתו דרושים עתה, אלא חידוש צורתה ותוכנה של התעמולה הערבית, הלבשתה במחלצות חדישות, תוך שימוש בשיטות הטכניקה המודרנית, בשדה הפרסומת, ובעיקר הכרחי הוא שמדינות ערב וערביי ארץ-ישראל יופיעו ככוחות מתקדמים, מתונים, דמוקרטיים, עדיני-תרבות ומלאים הבנה ל"בעיה היהודית", אוהדים ובעלי רצון טוב ונכונות לפשרות ולפת-רונות קונסטרוקטיביים.

שוב היה זה מוסה אל-עלמי שנקט יוזמה והגה רעיון, ושוב היה צורך בעזרה ובהחלטה מטעם מדינות ערב. עוד ב"ועידה המכינה לאחדות ערבית", באוקטובר 1944, הוחלט על הקמתם של משרדי-תעמולה ערביים-ארצישראלים, שמדינות ערב יממנו אותם ויפקחו באופן כללי על פעולתם — אך מבלי לשאת בכל אחריות רשמית; הקמת המשרדים וניהולם נמסרו למוסה אל-עלמי. בקיץ 1945 הוקמו המשרדים העיקריים: זה שבלונדון וזה שבוושינגטון, והמרכז שבירושלים. ניהלו אותם ועבדו בהם המשכילים הצעירים מחוגו של עלמי.

אין לקבוע בביטחון מה היו האמצעים הכספיים שעמדו לרשותם של משרדים אלה; מהלכות בעניין זה גרסות שונות. ברור כי למדינות ערב השונות היו גם שופרות וכלים אחרים לתעמולה ובוודאי הקציבו הן, וכן חוגים וחברות פרו-ערביים בכריטיניה ובארה"ב, סכומים ניכרים לתעמולתם זו; ברם, למשרדי-תעמולה אלה המיוחדים לעניין הארצישראלי, הוקצבו אך כספים דלים¹⁰. ושוב — עיראק היא הראשונה המשלמת חלקה, לפי החלטת הליגה הערבית, והיא הנושאת בחלק הארי של ההוצאות; ואחרי שגם מפעל זה נכנס לתסבוכת סיעתית-פנימית, הרי עיראק היא היחידה התומכת בעלמי ובמשרדיו. גם מפעל זה נסתבך, זמן קצר אחרי ייסודו, במלחמת-הסיעות שאכלה בכל פה בציבור הערבי הארצישראלי. בראשונה, בעוד

אם המאמצים ל"גאולת הקרקעות" ולשיקום הכפר הערבי היו בבחינת הצד החיובי של ההכרה הגוברת כי אל המלחמה הערבית המדינית חייבת להילוות מלחמה כלכלית, הרי צדה השלילי של אותה מלחמה כלכלית התגבש בהרם הערבי. הרעיון שיש להימנע מקניית סחורותיהם ותוצרתם של "הציונים", ואולי אף ממכירת אספקה להם, וכן מכל שימוש בשירור-תיהם — לא חדש היה. אלא שבדומה לצו הלאומי שלא למכור אדמות ליהודים, שהכל הודו בקדושתו אך מעטים עמדו בו הלכה למעשה, גם בשדה החרם לא נתלוה, בשנות השלושים והארבעים, מעשה לדיבור. תוצרתם של יהודי ארץ-ישראל טובה היתה ומקובלת בשוק הערבי ומוניטין יצאו לה; לא כל שכן הרופאים, רופאי השיניים, בתי-החולים של הישוב היהודי, שערבים רבים, החל ממלכים וראשי-הממשלות וכלה בפלאחים ובבדוים פשוטי-עם, הרבו לקרוא לעזרתם ולהשתמש בשיירותם; שירותו של עורך-הדין היהודי היה מקובל על הערבי הנוקק להגנה משפטית; מניעת מכירתה של תוצרת ערבית ליהודי ארץ-ישראל לא היתה אלא סממה חסודה וריקה-מתוכן — הן היה זה אחד המקורות העיקריים של ההכנסה הלאומית של ערביי ארץ-ישראל.

גם בשדה זה עברו, איפוא, בהכרח, היוזמה והביצוע וההנהגה לידי מדינות ערב; אכן, לגבי ערביי ארץ-ישראל היה ביצועו של חרם תלוי במשמעתם הלאומית העצמית ובמצפונם הציבורי — ואלה לא היו חזקים עד כדי התגבר על הפיתוי של חיי כלכלה ומסחר גורמליים (ומקצת מעשי טרור לא היה בהם כדי למלא מקומה של משמעת לאומית); הרי לרשותן של מדינות ערב עמדו משטרה ושומרי גבול, שוטרי מכס ושלטונות פיקוח, מנגנוני משפט וכפיה, שבעזרתם אפשר היה להטיל חרם כלכלי; גם מבחינת האינטרס העצמי לא היו קשרי מסחר וכלכלה ושירות עם ארץ-ישראל היהודית חיוניים למדינות ערב כשם שהיו חיוניים לערביי הארץ.

בדצמבר 1945 החליטה, איפוא, מועצת הליגה הערבית להטיל חרם מוחלט על הישוב היהודי בארץ. לגבי ערביי ארץ-ישראל, עד הניתוק המוחלט של 1948, לא בוצע צו החרם במלואו ובכל חומרתו. גם לגבי מדינות ערב נשארו "חורים" (כגון הסוואת תוצרת ערבית, קשרים סמויים-ומוסים באמצעות ארצות אחרות, וכיו"ב). אולם לגביהן הוצאה החלטת החרם בדרך-כלל לפועל והביאה אט-אט לידי ניתוק מוחלט של כל הקשרים בין הישוב העברי, ואחר-כך מדינת ישראל, ובין ארצות ערב. בשנת 1946 נחקקו חוקים ותקנות לביצוע החרם בכל מדינות ערב; ומשנתברר אחר-כך שאין תקנות אלו מדויקות ומחמירות די הצורך, הוסיפו מחוקקי ערב ופירטו, הוסיפו והחמירו במשך השנים.

לא כאן המקום להעריך את תוצאותיו הכלכליות של החרם הערבי. אין ספק שהביא נזק כלכלי רב לארצות ערב עצמן¹⁰; ברור שגם יהודי ארץ-ישראל ואחר-כך מדינת ישראל, ניזוקו מבחינה כלכלית בשל ניתוקם זה משוקי-היצוא, ממקורות-האספקה ומדרכי המעבר הטבעיים שלהם¹¹. אולם ביסודו של דבר לא זו בלבד שהחרם הערבי של 1946 ואילך לא השיג את המטרה שלמענה הוטל, היינו: לא מנע את הקמתה של מדינת ישראל ולא החניק אותה באבה, אלא שבהטלתו מתגלים שוב

אל-עלמי נחשב להחסייני, עוררו מתנגדיו מחוגי „קופת האומה” ריב ומלחמה מסביב למשרדיו. לאופן ניהולם, לבחירת עובדיהם וכיוצא באלה. לאחר מכן תבעה ההנהגה החוסיינית את הפיקוח על המשרדים, כשם שתבעה פיקוח על מפעל הקרקעות, והמצרים והליגה הערבית תמכו בהם. עלמי סירב גם בעניין זה. העיראקים תמכו בו ובעמדתו. ממילא דעכו משרדים אלה והתפוררו אט-אט משהקיץ הקץ על הישוב הערבי הארצישראלי. בראשית 1948, ומקומם נתפס על-ידי מכשירי תעמולה אחרים.

תעמולת הערבים כלפי מדינות המערב לא הצטמצמה במשרדי התעמולה האלה; ותעמולתם הפנימית, במדינות ערב, על אחת כמה וכמה. אדרבא, היתה הפרדה ברורה וחריפה בין התעמולה כלפי המערב — המתונה, כביכול, והמתקדמת — ובין האינ-דוקטרינציה הפנימית, שהיתה קנאית וקיצונית במידה גוברת והולכת (לא זו ולא זו הלמו את המציאות: בתעמולה כלפי המערב הציגו הערבים את עצמם כמתונים יותר, נבונים יותר, נכונים יותר לפשרות משהיו באמת; ואילו בתעמולה להמונים הערביים הציגו את יהודי ארץ-ישראל לא רק כאויבים מושב-עים אלא גם כחלושים-מתפתלים שאפשר יהיה לנצחם בקלות ובמהירות). אכן, היה צורך בתעמולה פנימית-ערבית. שכן, לגבי חלקים רחבים וחשובים של הציבור הערבי עדיין היתה „בעיית ארץ-ישראל” דבר רחוק ומטושטש, דבר חשוב ומכובד אולי, אך לא דבר חיוני הנוגע ממש לחייו של הפרט הערבי והציבור הערבי במצרים, בלבנון ובחצי-האי ערב (בעיראק, ועוד יותר בסוריה, היו קיימות ערנות רבה יותר לבעיית ארץ-ישראל ונכונות רבה להתערב בה ולעמוד לצדם של ערביי הארץ). כך הלכו ונוסדו בשנים אלו — מ-1944 עד 1947 — ברוב הבירות הערביות ועדים וועדות, אגודות ולשכות „להגנה על פלשתינה הערבית”, למלחמה בציונות¹³, וכיו”ב ובמידה גוברת והולכת החלה תעמולה אנטי-ציונית ואנטי-יהודית למלא את עמודי העתונים ואת גלי הרדיו, את נאומי הכינוסים ואת הרזולוציות. גולים ערבים-ארצישראלים מילאו תפקיד נכבד בהרעלה שיטתית זו של דעת הציבור הערבי לארצותינו. אין אפשרות למדוד אל נכון הצלחתה ופעולתה של תעמולה. אין ספק שמשרדי התעמולה מילאו תפקיד מסוים והפיצו את דבר הערבים באנגליה ובאמריקה. אף-על-פי-כן נראה שגם כאן איחרו הערבים, ושמאמצם לא היה מרוכז, מכון וחד-משמעי די הצורך. התעמולה הפנימית הקיצונית והארסית לא יכלה להישאר נסתרת וסודית, ובמידה שהדיה הגיעו למערב, הרי הפריע הדבר לתעמולה ה„מתונה” של המשרדים. יתר על כן, גם המדיניות הרשמית והמעשית של מדינות ערב ושל ההנהגה הארצישראלית לא עמדה בשום התאם עם אותה נכונות-לפשרות, אותו חיפוש קונסטרוקטיבי של דרכים חדשות שראשי המשרדים ביקשו לקבוע כקו מדיני. גם המשרדים וגם התעמולה הפנימית היו תלושים, איפוא, למעשה, ללא קו מדיני ברור ואחיד ועקיב.

תכנית-הפתרון הערבית

עיקר המאבק הערבי באותן שנות ההכרעה — מסוף מלחמת-העולם השניה ועד 1948 — היה, כמובן, בשטח המדיני. שרשרת אינ-סוף של הצהרות ורזולוציות, תזכירים ואגרות, נאומים והודעות, הן כלפי פנים, אל הציבור הערבי לארצותינו,

הן כלפי חוץ, אל המעצמות והארגונים הבינלאומיים, נשתלבה בפעולה דיפלומטית קדחתנית (ועתים עירפלה את זו והאפילה עליה). ראשית המגע עם ממשלת הפועלים החדשה בכריטיניה, בקיץ 1945; גישושים אם יסכימו הערבים להמשכה מצומצמת וזמנית של עליה יהודית, מעבר למכסת הספר הלבן של 1939, אך במסגרת רוחו וכלליו; התוויית מדיניותה של בריטניה בנובמבר 1945, הבקשה שהערבים יסכימו לעליה יהודית כלשהי — ותשובת הערבים; הופעת הערבים בפני ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית (ראשית 1946) והפולמוס בעקבות פרסום מסקנותיה (מאי 1946); תכנית מוריסון-גריידי (יולי 1946) והתגובה הערבית; הוועידה האנגלו-ערבית של לונדון ותכנית-הנגד הערבית, ספטמבר 1946; המשך ועידת לונדון, ינואר-פברואר 1947; מושב-עצרת-או”מ המיוחד, אפריל 1947; ועדת החקירה של או”מ והמלצותיה, מושב או”מ של סתיו 1947; החלטת החלוקה והמאבק המכריע לקראת ביצועה — ערמות ערמות של נייר, מיליוני-מיליונים של מילים שהחלו זה מכבר לנשור לתוך תהום הנשיה, כשאנו באים לדון באלה זמן רב אחרי המעשה — היינו כששוב אין למאורעות האלה חשיבות בת-שעה, מדינית-קונטמפוראנית, אך עדיין לא נהפכו להיס-טוריה, כי עדיין לא רחקנו מהם די הצורך — שתיים הן השאלות המזדקרות מתוך מערבולות העסקנות הפוליטית הערבית של אותם הימים: ראשית, מה היתה התכנית הערבית, מה — מעבר לדברי התעמולה ולמליצות הנאומים — ביקשו הערבים להציב נגד רצונו של הישוב העברי בחלוקה ובמ-דינה; ושנית, כיצד חשבו להגשים את תכניתם, מה היו ההכנות המעשיות, שעשו לקראת המאבק, ומה דמות רצו לשוות למאבק זה. ואופייני הדבר לטבעו המדיני של המזרח הערבי: התשובה לשאלה הראשונה — תכניתם של הערבים, עתידה המדיני של ארץ-ישראל בעיניהם — תימצא אך ורק במה שאמרו הערבים כלפי חוץ, בתזכיריהם למערב ולמעצמות העולם, ואילו בתוך המחנה, בשיבות מועצת הליגה או מעל דפי השופרות הפובליציסטיים או בכינוסים ובוועידות, כמעט שלא התנהל על כך ויכוח ממשי ושקט לגוף העניין, אף שהיו בקרב המחנה הערבי חילוקי-דעות חריפים וחשובים בשאלה זו. לעומת זאת, דיון על הדרכים והאמצעים שבהם יגיעו הערבים אל מחוז הפצם, תכנון טאקטי של צורת המאבק הממשמש ובא, התנהל אך בתוך המחנה פנימה, בישיבותיה הסודיות של מועצת הליגה הערבית.

למאבק הערבי על עתידה של ארץ-ישראל לא היתה מטרה או תכנית אחת, מוסכמת ומקובלת על הכל. היתה תכנית „רשמית” של הליגה הערבית ושל רוב מדינות ערב — היא התכנית שהוגשה לוועידה האנגלו-ערבית בלונדון, בספ-טמבר 1946 (ושנוסחה לפני כן ואחר-יכן, בעשרות החלטות ותזכירים, החל מכינוס מלכי ערב באנשאס ליד קאהיר, במאי 1946): ארץ-ישראל כמדינה עצמאית, או לפחות מדינה שעצ-מאותה מובטחת ונראית באופן, על סמך הקפאה מוחלטת של המצב הנוכחי — הבטחת זכויותיהם האישיות והאזרחיות של יהודי ארץ-ישראל כפרטים, שיתופם בייצוג הפרלמנטרי ובשל-טון של המדינה העתידה, אך הפסקה מוחלטת של כל עליה ושל כל התיישבות חדשה. „תכנית” זו, שהיתה מבוססת בעליל על הספר הלבן של 1939 ושמידניות החוץ של בריטניה באותם הימים היתה מסכימה לה ברצון, הופיעה בשינויים קלים, מעין

הליגה ומדינאי ערב השליטו בכוחם ובהשפעתם הם, את המופתי ואנשיו על ערביי ארץ-ישראל והחניקו בשיטתיות כל ניצנים של התנגדות ושל קו מדיני אחר, מתאים יותר למגמתן של מדינות ערב עצמן. לבסוף מצאו עצמן מדינות אלו שביזות בידי אותם העסקנים הקיצונים — בלא דרך נסיגה.

תכנית נורי ותכנית עבדאללה

שניים היו המדינאים הערבים שהבנתם הבינלאומית, אומץ לבם, גמישותם המדינית והאינטרס הפוליטי העצמי של ארצם הביאו אותם לידי מחשבה מעמיקה ומציאותית יותר ולידי עיבוד תכניות לפתרון בעיית ארץ-ישראל, שהיה בהן סיכוי וממש יותר מן ה"תכנית" הכל-ערבית הרשמית (ושהיו, על-כן, מסוכנות יותר לחזון הציוני): נורי סעיד העיראקי, ועבדאללה מלך עבר-הירדן¹⁵. על-אף שיתוף פעולה עיראקי-ירדני בכמה עניינים ושטחים, ואף שגם לגבי בעיית ארץ-ישראל ופתרונה היו כמה וכמה קו-שיתוף במחשבתם של עבדאללה ושל נורי, הרי כל אחד מהם פעל בנפרד, ובכיוון שונה.

גם לנורי וגם למלך עבדאללה היה ברור כי הישוב היהודי לא יוכל להסכים בשום אופן למדינה ארצישראלית-ערבית אחידה, שבה יובטחו לו רק הזכויות המוקפאות של ההווה, וכי דעת העולם תתמוך בו בהתקוממותו נגד כל ניסיון כזה להקפיאו לנצח. נורי סעיד הבין כי הברירה היחידה שנותרה היא בין חלוקת הארץ בצורה שתעניק עצמאות שלמה לאיזור היהודי ותעשהו למדינה, ובין חלוקה פדראלית או קנטונאלית, שתשאיר את האיזור היהודי בתוך מסגרתה של ארץ-ישראל פדראלית שבה יהיה לערבים כוח עדיף מבחינה חוקתית, ובעיקר: בתוך מסגרת רחבה-יותר של מדינה ערבית פדרא-טיבית שבה יגבר עוד יותר כוחם של יתר החלקים, החלקים הערביים. הוא הבין כי לא היה עוד סיכוי להילחם בציונות על-ידי ניסיון לשלול לחלוטין את זכויותיהם של היהודים ואת חזונם, וביקש להילחם בה בתכנית שתצמצם זכויות אלו וחזון זה, תצר את תחומם ותנמיך קומתם עד שלא יהיה בהם עוד משום פגיעה בחזון האחדות והעוצמה הערבית או משום סכנה לו (ואולי: עד שתבוא שעת-כושר בה תינתן אפשרות ל"פתור" את הבעיה היהודית-הארצישראלית בצורה יותר רדיקאלית). ברור היה כי רעיונו זה של נורי קשור עם רעיון הפדרציה הערבית, אחדות "הסהר הפורה" או "סוריה רבת", שכן רק בתוך מסגרת נרחבת כזאת, ולא בתוך מסגרתה הצרה של ארץ-ישראל לבדה, תתבטל או תתמעט במידה מספקת ה"סכנה" הציונית. היה אמנם ספק רב אם הנהגת הישוב תקבל הצעת פתרון מסוג זה, אף כי יתכן שנורי קיווה שיסודות שונים בקרב הישוב יוכלו, אולי, להסכים; אולם בראש וראשונה נועדה תכניתו להיות מכשיר לשיתוף-פעולה בריטי-ערבי ומשיכה-ושכנוע לגבי דעת הציבור האמריקנית והעולמית.

ברוחן של מחשבות אלו הגיש נורי סעיד בדצמבר 1942 לממשלת בריטניה תזכיר מפורט בדבר עתיד המזרח התיכון — הוא "הספר הירוק" הידוע¹⁶, לפיו תוקם מדינה — "סוריה" — שתקיף את סוריה של היום, הלבנון, עבר-הירדן וארץ-ישראל, ובתוכה תוענק "אוטונומיה-למחצה" ליהודי ארץ-ישראל, וכן למאורנים שבלבנון, אם ירצו בכך; מדינת סוריה זו תתאחד איחוד פדראלי עם עיראק, תכניתו של נורי לא נתקבלה על דעתם של ראשי המדינות הערביות האחרות ונציגיהן —

ואריאציות: החלטת המלכים באנשאס, למשל, מדייקת ומע-ניקה אותו שוויון-זכויות, כולל הזכות להוסיף שבת בארץ-ישראל, רק לעולים יהודיים, "חוקיים" (בעוד שעולים "בלתי-חוקיים" ביקשה כנראה לגרש מהארץ), ואילו בנוסחים אחרים של התכנית אין הבחנה זו נזכרת בקפידה. "ואריאציות" דומות אפשר לגלות גם בסעיפים אחרים של התכנית בגר-סותיה השונות; אולם ברור היה כבר אז שאין כל חשיבות בשינויי-נוסח אלה, מאחר שהתכנית כולה היתה תכנית כשל ונפלה.

שניים היו הליקויים הטראגיים של "תכנית" זו. מחד-גיסא היתה כה רחוקה ממציאותו של הישוב היהודי, רצונו וכוחו, וכן מדעת הציבור הנאורה בעולם המערבי, כממשלות קהל העם, עד שלא ניתן כלל לגשר בינה ובין מציאות זו, שנת-בססה איתן על עצמאות יהודית ועל המשך גידולו וצמיחתו של הישוב. מאידך-גיסא לא היתה "תכנית" זו מקובלת אף על הנהגה הערבית כולה, וההנחה שהיתה זו תכנית "ערבית" שכל ארצות ערב עומדות מאחוריה ומוכנות להיאבק למענה, לא היתה אלא פיקציה. עוד ידובר על תכניותיהם המנוגדות והסותרות של ה"האשמים", עיראק ועבר-הירדן. אולם גם הנהגתם המופרת של ערביי ארץ-ישראל, אותה הנהגה שמדי-נות ערב והליגה עצמן הפקידו ומינו, גם היא לא קיבלה תכנית כל-ערבית זו ולא הסכימה לה. הנהגה זו היתה קיצונית יותר, במידה שאפשר לסכם את תכניתה הנפרדת של הנהגה הארצי-ישראלית, הרי השוני העיקרי לגבי תכנית הליגה, היה בסירוב להכיר במציאותם ובזכויותיהם של הישוב היהודי או לפחות של אלה מבניו שעלו לארץ ולא נולדו בה, או שעלו אחרי מלחמת-העולם הראשונה. לעומת השמועות כי מדינות ערב מוכנות היו לדון אפילו על עליה מסוימת כתרומה לפתרון בינלאומי של בעיית השרידים של יהדות אירופה — שמועות שהוכחו אמנם מדי פעם — לא היתה הנהגה הארצישראלית מוכנה אף להעלות צל של מחשבה כזאת. כן התנגדה הנהגה הארצישראלית לקצב האטי של ביצוע התכנית הכל-ערבית ולשיתוף הפעולה עם הבריטים (התנהגותו וטכסיסיו של הוועד הערבי העליון היו קיצוניים יותר ותקיפים יותר גם בענייני נוהג ונהל; הוא סירב, למשל, לשלוח נציגיו אל הוועידה האנגלו-ערבית של 1946, וכן לא העיר בפני ועדת החקירה של א"מ). למעשה לא היתה לוועד הערבי העליון "תכנית" ברורה ומגובשת משלו, כנגד תכניתה של הליגה; שנאתו העיוורת, רצונו, "להשליך את היהודים הימה", וחוסר נכונותו אף לחשוב על פשרה, על ההכרח להתחשב בישוב היהודי — באו במקום "תכנית". מכל מקום היתה הסתייגותו מהתכנית הכל-ערבית הריפה עד כדי כך, שעיתוני הארץ יכלו להודיע בדצמבר 1946 כי הוועד הערבי העליון "דחה" את התכנית הכל-ערבית שכבר הוגשה רשמית לממשלת בריטניה¹⁴. יתכן כי בהופעתם זו הקיצונית של עסקנים מקומיים שאין על שכמם אחריות של ממש, לא היה משום אסון — אילו השפילו מדינאי ערב לרסן את המופתי ואנשיו ולהבהיר להם כי הליגה והמדינות, הנושאות במעמסה הכספית של המאבק, המנהלות אותו למעשה בזירה הבינלאומית והמעמידות את משקלן הכלכלי והמדיני-הבינלאומי לרשותו של העניין הארצישראלי, הן שיקבעו את הקו המדיני, אולם למעשה נתנו מדינאי ערב למנהיגים הארץ-ישראלים להשתולל, ולא עוד אלא ראשי

לאו דווקא בשל התכנית הארצישראלית שבה, שלא היתה אלא חלק צדדי, אלא בשל שאיפתה היסודית לאיחוד, "סוריה הגדולה" בהנהגה ראשית-עיראקית ותוך קשר פדראלי הדוק עם עיראק. יתר על כן, תכניתו של נורי, כמוה כתכניותיו והצהרותיו השונות של המלך עבדאללה, היתה לסלע-מחלוקת תמידי במועצות הליגה ובטרקליני המדיניות הערבית; "שאי-פוח ההתפשטות" של ההאשמים בסוריה נחשבו — ועדיין נחשבות — בחוגים ערביים רחבים לתכניות-תככים בריטיות, והחדשנות ההדדית הגיעה לידי כך שבמשך שנים לא נתקיימה הליגה הערבית אלא על-ידי הימנעות קפדנית של שני הצדדים מלהעלות לדיון את תכנית "סוריה רבתי" או כל רעיון שהיה בו משום דמיון לתכנית זו.

עולם מחשבותיו ותכניותיו של המלך עבדאללה היה גם הוא מבוסס על רעיון "סוריה רבתי". אלא במקום שנורי סעיד סתם — המדינה החדשה תקבע, לפי תכנית נורי, בעצמה את משטרה, אם מלוכה או רפובליקה; ואם מלוכה, הרי אין נורי אומר מאיזו שושלת ייבחר השליט — עבדאללה פירש (וגם אם לא תמיד בגלוי נאמר הדבר, הרי ידוע היה לכל): המדובר הוא על מלכות דמשק ההאשמית, על אותה סוריה רבתי שאחיו פייצל מלך בה באותם ימי-זוהר קצרים-מדי של 1919-20. עבדאללה ידע היטב כי הגשמת חזונו זה הוא תהליך ממושך וקשה ורב-מכשולים והעריך אל-נכון כי ממלכת עבר-הירדן תוכל לשמש לו אך בסיס דל וצר להסתערות הממושכת על מטרת חייו, היא מלכות דמשק, על כן שאף במשך שנים לפרוש שלטונו גם על ארץ-ישראל, בתור צעד ראשון וקרש-קפיצה להגשמת "סוריה רבתי" — ובמקרה ההכרחי, פנתה שגם כשלעצמו אין לזלזל בו. ואמנם מסתבר כי התכנית הגדולה-יותר של "סוריה רבתי" החלה נגזרת ויורדת מעל הפרק עוד לפני כן — נמסר, למשל, כי בריטניה הודיעה לעבדאללה עוד בראשית 1946 שאינה תומכת בתכנית וכי עבדאללה הבטיח למשלחת של הליגה הערבית באוקטובר 1947 שהוא מוכן לוותר עליה¹⁷ — כך שסיפוח ארץ-ישראל או חלק ממנה נשאר התוכן המיידי המעשי היחיד שבתכניות עבדאללה.

המלך עבדאללה שאף לספח אל נחלתו את כל ארץ-ישראל, אם ניתן הדבר — ואין ספק שלשם כך היה נאות להעניק לישוב היהודי, אילו הסכים הישוב לקבל מרות שלטונו, אוטונומיה פנימית וקנטונאלית רחבה הרבה יותר מזו שבתכנית נורי סעיד. המלך עבדאללה היה מוכן להסתגל גם למצב בו יתברר לו שלא יוכל לספח לממלכתו את כל ארץ-ישראל, אלא את חלקה הערבי בלבד — אם מתוך הסכם-מראש עם המדינה היהודית הנוולדת, אם מתוך התנגשות והתמודדות עמה, ואם מתוך התמודדות שמחציתה לחימה רצינית ומחציתה למראית עין, ובלבד שתוך כדי התמודדות זו יפול בידי החלק הערבי של הארץ. קשה לומר אם הכין עבדאללה לעצמו תכניות וקור-פעולה מפורטים ומדויקים, או אם סמך על חושו הפרגמאטי ועל תפיסת שעת-הכושר, בהשאירו תכניותיו מעורפלות לא רק לידידיו וליריביו אלא אף לעצמו. הוא הרבה בהצהרות; אך הצהרותיו היו תדיר רחבות-פירוש ומעורפלות מאוד¹⁸ — בלי ספק בכוונה תחילה. גם הממדים הגיאוגרפיים של שאי-פוחו בארץ-ישראל נשארו במתכוון מעורפלים ופרגמאטיים, וגם עצתם והדרכתם של הבריטים בעניין זה לא נתבררו כל

צרכם; מסתבר כי יעצו לו ודחפוהו להשתלט לפחות על הנגב¹⁹ — בעובדה זו הודה לאחר-מכן גם הרוזן ברנאדוט בזכרונותיו אך יש אומרים ש"הציעו" לו לעבדאללה גם את חיפה²⁰; לעומת זאת נמסר כי הבריטים קיבלו בכרכה הודעה סודית מאוחרת יותר של עבדאללה כי לא יפלוש לשטח היהודי ויסתפק באזורים הערביים²¹. ממהלך המאורעות מת-ברר כי לפחות לגבי ירושלים חרגה תכניתו של עבדאללה משטח המדינה הערבית כפי שהוגדרה בתכנית החלוקה של נובמבר 1947. מכל מקום, דוברים ערבים רבים האשימו את עבדאללה כי פלש לארץ-ישראל, במאי 1948, מתוך הסכם מפורש עם הנהגת הישוב היהודי או לפחות מתוך כוונה ברורה-מראש שישראלים עם הקמת המדינה היהודית ויסתפק ב"כיבוש" החלק הערבי של הארץ. דוברים אלה ראו אישור להשערתם-האשמתם בעובדה שצבא עבדאללה נלחם אמנם ביהודים בירושלים ובלטרון (שלא היו בתחום המדינה היהודית לפי תכנית א"מ), אך כמעט שלא תקף את גבולות המדינה היהודית לפי תכנית החלוקה של א"מ; בצורת הנסיגה מלוד ומרמלה, ביולי 1948; בתוקף ובמהירות בהם נקט המלך עבדאללה, מתוך התעלמות מוחלטת מהתנגדותן הרועשת של כל שאר מדינות ערב, בכל הצעדים המדיניים והמשפטיים כדי להשלים את סיפוחם של החלקים הערביים של ארץ-ישראל אל ממלכתו ולחתום ולאשר סיפוח זה כדבר סופי ומוגמר; ובידיעות התכופות בדבר רצונו של המלך לעשות שלום עם מדינת ישראל — ידיעות שהגיעו לעתים גם לידי פרסום בעתונות העולמית ובספרות המדינית²². תהא האמת על דמות-התעלמות של המלך עבדאללה כאשר תהיה, ברור כי לו, למלך עבדאללה — יחיד בין מדינאי ערב — היתה מחשבה מציאותית, תכנית של ממש, בדבר פתרון לבעיית ארץ-ישראל שישלח את האינטרסים שלו ושל ממלכתו. הוא — יחיד בין מדינאי ערב — השיג בשעת המשבר וההכרעה אם לא את מטרתו הרי לפחות הישג מוחשי. על הישגו זה שילם בחייו.

הכנות צבאיות

עם התקוממות הישוב היהודי נגד מדיניות הספר הלבן והת-מדת מאבקו הלך ונתברר למדינאי ערב כי כדי לשבור ישוב זה המוכן-להילחם יהיה צורך ביותר מן המלחמה הפוליטית המקובלת, מן החרם והאמצעים של "גאולת הקרקע" ושל פיתוח הכפר הערבי, ואף מהומות ופרעות מצד כנופיות קטנות, נוסח 1936-39, לא יוכלו עוד להציל את המצב.

בעוד שבחזית החיצונית הדיפלומטית-הפוליטית המשיכו מדי-נאי ערב להיאבק עם המערב על נוסחות ותכניות, הרי בהת-ייעצויותיהם הפנימיות יצאו השנים 1946 ו-1947 בדיונים קדחתניים על האמצעים שאפשר לגייס, הצעדים שיש לנקוט, כדי להשיג אותה מטרה מדינית שתיקבע ולמנוע את ביצוע תכניותיו וחזונו של הישוב העברי. כינוסם של מלכי ערב ונשיאיו בארמון אינשאס במאי 1946 עדיין מסתפק בנוסחות כלליות (ינקטו את "כל האמצעים" להגן על פלשתינה הער-בית), בהבטחת סיוע כספי (בלתי-מוגדר) לערביי פלשתינה במאבקם, ובאימוץ פוליטיים בלתי-מוגדרים: יחשבו ל"עוינת" כל מדיניות ערבית שלא תתאים לעקרונותיה של התכנית הערבית לגבי ארץ-ישראל. אולם כבר בכינוס מועצת הליגה

הערבית בבלודאן שבסוריה, ביוני 1946, נושבת רוח חזקה יותר. כמושב בלודאן זה מתקבלות, נוסף על הרזולוציות הגלויות המקובלות, החלטות סודיות. רוחן הכללית היתה אמנם ידועה בציבור כבר אז, אך נוסחן המלא נתפרסם בשל המתיחות וההאשמות ההדדיות בין מדינות ערב אחרי כשלון הסתערותן על מדינת ישראל הגולדת²³. החלטות סודיות אלה קבעו שני כלי-נשק שישתמשו בהם בשעת משבר והכרעה — ומשבר כזה יחול, לפי החלטות בלודאן, במקרה שיתקבלו המלצותיה של ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית ויחלו בביצוע: ען: ראשית, ממשלות ערב לא יבקשו לעצור בעד עמיהן מלהתנדב למען הגנת פלשתינה הערבית ומלתרום, כסף, נשק וכוח-אדם". שנית, הערבים לא יוסיפו תת כל זכיונות שהם לארה"ב ולבריטניה ולאזרחיהן, לא יתמכו עוד בהן ובאיני-טרסיהן, ואף יעיינו בביטולם של הזכיונות הקיימים (הכוונה כמובן לנפט).

מעתה ועד פלישתם של צבאות ערב לארץ-ישראל, במאי 1948, מרבים כל מדינאי ועסקני ערב ושופרי תעמולתם לאיים בביצוען של החלטות בלודאן הסודיות. בעת חשבון-נפש שהחלו לערוך אחרי המפלה של 1948, ורובו האשמת המדינות הערביות האחרות, חוזרות ונשנות ההטעמות כי "אנו", היינו המדינה המדברת, לחצנו ותבענו והועקנו במשך כל שנות ההכרעה, 48—1946, למען ביצוע מידי של ההחלטות הסודיות ואילו למדינות הערביות האחרות לא עמד האומץ והכוח לכך²⁴. שעת ההכרעה קרבה משפורסם דו"ח ועדת החקירה של או"מ — ועמה הכרתם הדחופה של מנהיגי ערב שדרושים במהירות אמצעים תקיפים יותר, נשק חד וחזק יותר, להגנה על פלש-תינה הערבית. בספטמבר 1947 נתכנסה הוועדה המדינית של הליגה בצופר שבלבנון ובאוקטובר — מועצת הליגה, בעאליה שבלבנון. בכינוס ממושך זה לא הוחלט על ביצוען המידי של החלטות בלודאן הסודיות; אך נקבע כי החלטות בלודאן, שחלו בעצם רק על המקרה שיתקבלו ויבוצעו המלצותיה של ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית, כוחן יפה גם לגבי הצעות-הפתרון החדשות²⁵. אולם השאלה הנוקבת והאמיתית היתה שאלת השימוש בכוח צבאי. מתאשר והולך ממקורות שונים כי נציגי עיראק וסוריה תבעו להחליט מייד על שימוש בצבאות הסדירים-הרשמיים של מדינות ערב, בשעת הצורך, ולהתחיל בהכנות הצבאיות והטכניות הדרושות; ואילו נציגי מצרים התנגדו לכך²⁶; קולו של עבדאללה אינו נשמע בכינוסים אלה — הוא הודיע לליגה עוד בראשית 1947 שממלכת ירדן "שומרת לעצמה חופש פעולה" לגבי החלטות בלודאן וכל הכרוך בהן²⁷, ועתה החל בוודאי, לחדתן המגששת של שאר מדינות ערב, את פעולתו הפורשת-הנפרדת.

שאלה נכבדה היא אם היו העיראקים כנים לגמרי בתביעתם זו לפתוח בפעולות מלחמתיות רשמיות ולהשתמש בצבאות הסדירים. לא מן הנמנע הוא כי תביעה זו ודומות לה הושמעו בידיעה מלאה שבשום אופן לא יתקבלו על לב המדינות הערביות האחרות וכן יוצר, "אליפיי" נאה למדינה החובעת: היא הציעה ותבעה מתוך לאומיות צרופה ונכונות מלאה להקריב — ולא אשמתה היא אם המדינות האחרות לא קיבלו דעתה, ולבדה לא יכלה לפעול, כמובן. לגבי ביטול זכיונות הנפט המערביים התנהל משחק דומה בין עיראק ובין ערב הסעודית: פעמים אחדות הודיעה עיראק שהיא מוכנה לבטל

זכיונות אלה ולהפסיק את ייצור הנפט, על-אף הנוק העצום שהדבר יגרום לה — בתנאי, כמובן, שסעודיה תעשה אותו דבר; המלך אבן-סעוד גם הוא הצהיר רבות בדבר נכונותו להפסיק את זרימת הנפט הערבי ולהקריב את הכנסות-הנפט העצומות שלו על מזבח ערביותה של פלשתינה. אולם באופן זה או אחר, שני גורמי הנפט הערביים מעולם לא הגיעו לעמק השווה או לשיתוף-פעולה שהיה מחייבם לבצע את איומי הצהרותיהם בעניין זה, כך שנשאר רושם ברור כי כאן היה משחק וחיפוש אליבי בלבד. לעומת זאת, רצינות כוונותיה של עיראק לגבי שיגור צבאה הסדיר לשדה-הקרוב בארץ-ישראל הוכחה הלכה למעשה במאי 1948; ויתכן, איפוא, כי מדינאי עיראק, שהרחיקו ראות והעמיקו הבן גם בכמה פרשיות אחרות, השכילו להבין כבר עתה שבסופו של דבר לא יהיה מנוס משימוש בצבאות סדירים ומוטב להחליט עליו ולהכינו כבר עכשיו.

בחור פשרה התקבל הקו שהוצע על-ידי עבד א-רחמאן עזאם, המזכיר הכללי של הליגה²⁸: הוחלט כי צבאות ערב הסדירים-הרשמיים ייערכו ליד גבולות ארץ-ישראל וינקטו שם את כל האמצעים הדרושים, בעוד שפעולות צבאיות ממש יתנהלו, במקרה הצורך, היינו במקרה שיוחלט באו"מ על חלוקת הארץ ועל הקמת מדינה יהודית, על-ידי כוחות הגרילה של ערביי ארץ-ישראל עצמם בעזרת, "מתנדבים" מארצות ערב; המתנדבים האלה ייעזרו, ימומנו, יצוידו ויוזינו על-ידי מדינות ערב²⁹. חאג' אמין אל-חוסייני, המופתי-לשעבר, היה, כאמור, שותף להצעת פשרה זו, כדי למעט את חלקן הגלוי של מדינות ערב במאבק ולעשותו למאבקם העצמי של ערביי ארץ-ישראל³⁰. כן הוקמה מטעם הליגה ועדת-פיקוח או ועדה צבאית, שצריכה היתה לרכז בידיה את ארגון הסיוע, המימון והציוד ואת גיוסם ואימונם של צבאות המתנדבים; בראש ועדה זו עמד הקצין העיראקי הסדיר אלוף (אמיר-לינא) אסמאעיל צפנת; המקורות העיראקים מציינים במרירות כי מצרים, עבר-הירדן, סעודיה ותימן לא דאגו כלל לשלוח נציגייהן לוועדה זו — כך שלמעשה היה זה גוף עיראקי-סורי גרידא, בהשתתפות קצין לבנוני ונציג של ערביי ארץ-ישראל³¹.

כשבאו מנהיגי ערב, אחרי המפולת, לעשות חשבון נפשם, וחשבונם זה עם זה, להצדיק מעשיהם, ולהסביר מדוע ואיך נחלו צבאות ערב תבוסה — היו, מבחינת ההיגיון, שני קווי-מחשבה וטיעון שאפשר היה לנקוט. המצרים, וביחוד קציני הצבא המצרים, טענו כי מן ההתחלה ועד הסוף התנגדו לפלישה בכוחות הסדירים, מאחר שידעו היטב שכוחות אלה לא היו מוכנים לכך, ואילו המלך פארוק או הפוליטיקאים, או ראש הממשלה נוקראשי, או הבריטים, כפו פלישה זאת עליהם על אפם ועל חמתם³². קצינים מצרים אלה אינם עונים, בהצטדקותם זו, על השאלה באילו אמצעים אחרים אפשר היה להציל את פלשתינה הערבית; עניינם הוא להגן על כבוד הצבא המצרי שנפגע, ומטיעונם משתמע כי ארץ-ישראל הערבית היתה אבודה ולא ניתן כלל להצילה מאחר שהפוליטיקאים הונחתו את העניין ולא הכינתו כדבעי. ואילו המופתי, שנקט ביסודו של דבר אותו קו, טען כי הכוחות הפלשתינאים ופלוגות המתנדבים יחד היו מתגברים על היהודים ומונעים את הקמת המדינה, אלמלא התערבותן והפרעתן של

מדינות ערב אשר למעשה הבריטים הם שהסיתו. העיראקים חזרו וטענו, לעומת זאת, כי צבאות ערב חייבים היו אמנם לעשות זאת זמן רב קודם ותוך הכנות צבאיות מלאות ורציניות, כפי שדרשו הם, העיראקים, חזרו ותבוע.

כינוסם הבא של ראשי מדינות ערב נערך בדצמבר 1947 — אחרי החלטת החלוקה של א"מ ואחרי שכבר החלו מהומות והתנגשויות ראשונות בארץ. שוב תבע נציג עיראק — ראש הממשלה, צאלח ג'בר — להפעיל את הצבאות הסדירים;³³ נציג עבר-הירדן דרש גם הוא התערבות רשמית זו — אולם רק אחרי צאת הבריטים במאי 1948³⁴; ושוב אישרו המדינאים הנאספים, בהשפעה מצרית, את החלטת עאליה בדבר השימוש במתנדבים, עזרת המדינות למתנדבים אלה, וריכוז הצבאות הסדירים בגבולות. הפעם הוסיפו דבר מעשי ודחוף יותר: החליטו על הענקת 10,000 רובים לכוחות המתנדבים וקבעו מכסתה של כל מדינה בהספקת רובים אלה; החליטו על הקמת כוח-מתנדבים של 3,000 איש וקבעו גם כאן מכסת כל ארץ; הקציבו עוד מיליון ל"ש (מיליון ראשון הוקצב עוד בספטמבר) למימון הפעולות הצבאיות האלו; ומינו את בריגדיר אסמאעיל צפוח העיראקי למפקד עליון של פלוגות המתנדבים.³⁵

כנופיות ו"צבא הגאולה"

בינתיים החלו הפעולות הצבאיות בארץ-ישראל עצמה. מלבד התקפות ומהומות מצד המון עירוני פרוץ, נתגייסו כוחות הגרילה הארץ-ישראלים עצמם בעיקר משני מקורות: ראשית, מן הפלוגות הצבאיות-למחצה שמנהיגי הערבים טיפחו במשך שנתיים-שלוש בארגונים המתחרים והיריבים, "אג'נ'אדה" ו"אל-פתוזה", שהתאחדו, לפי פקודת הוועד הערבי העליון, בסתיו 1947 — באירצון ותוך המשכת חיכוכים פנימיים — ל"ארגון הנוער" (ומן-מה תחת פיקודו של שליח ממצרים); ושנית, מכנופיות-גרילה כפריות, לפי המתכונת המסורתית של "מאורעות" 39—1936. נתברר עד מהרה כי פלוגות הנוער הצבאיות-למחצה בערים היו טובות אולי לתהלוכות ולהפגנות, לפיקוח על שביתות, על החרם וכיו"ב — אך לפעולות צבאיות רציניות לא צלחו. למעשה שימשו פלוגות אלו, בחדר-שים הראשונים של 1948, כמעט אך לפיקוח פנימי לפי פקודות הוועדות הלאומיות שהוקמו מתוך יוזמה מקומית בערים אחדות, ולמידת-מה של הגנה נייתת. עצם מלחמת הגרילה חזר ועבר במידה גוברת והולכת לידיהן של כנופיות מן הטיפוס המקובל, שנעזרו כמוכן בשעת קרבות ופעולות בכפריים שבסביבה ("פועה"). כנופיות אלו נתגייסו בראשונה גם מתוך יוזמה מקומית, ובמשך כל אביב 1948 נמשכו מאמצי המופתי והוועד הערבי העליון להטיל פיקוחם על כל הכנופיות האלו ולהגיע לידי ארגון אחיד וכולל.

ב-9 בינואר 1948 עברו את גבולה של ארץ-ישראל המחלקות המאורגנות הראשונות של "צבא ההצלה" או "צבא הגאולה", הוא צבא "המתנדבים" בפיקודו של ההרפתקן הסורי-לבנוני פוואי אל-קאוקג'י. במשך ינואר ופברואר התבססו פלוגות-מתנדבים אלה, באין התנגדות מצד השלטונות הבריטיים שהיו עדיין ממונים על ניהולה ובטחונה של הארץ, בגליל וב-

משולש" שכם—טול-פרם—ג'נין. צבא זה ערך שתי פעולותיו הקרבות העיקריות בתקופה-שלפני-הקמת-המדינה; שתיהן נסתיימו במפלה צבאית מכרעת, ב-16 בפברואר (התקפה על טירת-צ'בי) ובמחצית אפריל (קרבות משמר העמק). הוא מנה, בראשית פעולותיו, בינואר-פברואר, 2,000—3,000³⁶, במרס — 4,000—5,000³⁷, ובאפריל — 6,000—8,000³⁸, כ-60% מן החיילים היו סורים, פחות מ-20% ארץ-ישראלים, ואותו מספר עיראקים, השאר לבנונים, מצרים בודדים, וכמה יוגוסלאבים.³⁹ רוב החיילים קיבלו אימון מזורו במחנה-אימונים של הצבא הסורי בקטנה שליד דמשק. בעוד שרוב החיילים הפשוטים היו כנראה באמת מתנדבים, חלקם בני אספוסף והרפתקני-מלחמה מקצועיים, הרי הקצינים והסמלים היו רובם ככולם אנשי הצבאות הערביים הסדירים, בעיקר קציני הצבא העיראקי והצבא הסורי, שקיבלו, "הופשה". קצינים וחיילים קיבלו שכר (על "צבא הגאולה" נוספו כוחות ארץ-ישראלים שלא היו חלק ממנו, וביחוד באיזור ירושלים — בפיקוד עבד-אל-קאדר חוסייני — ובדרום).

"צבא גאולה" זה היה תשובתו הראשונה של העולם הערבי לתביעתה-זעקתה של "הבעיה הארץ-ישראלית" בשלבה המכריע. אין ספק שהוקם לפי החלטות הליגה הערבית שתוארו לעיל, ונועד לבצע אותה מדיניות עקרונית שעליה הוחלט: מניעת הקמתה של מדינה יהודית והדברת יהודי ארץ-ישראל כלי התערבותם הרשמית של צבאות-ערב הסדירים. אולם, עוד לפני שנכשל "צבא הגאולה" במבחנים הצבאיים, הלך ונתברר כי אין הוא אותו מכשיר נאמן שהליגה הערבית ביקשה ליצור לעצמה, כי למעשה אין הוא עונה לצרכים, כי ארגונו וציודו לקויים מאוד. אסמאעיל צפוח, הגנרל העיראקי שמיניו למפקד העליון של כל הכוחות המתנדבים אושר מחדש על-ידי מושב הליגה בפברואר 1948, למעשה לא נטל לידי את הפיקוד; היחסים בינו ובין פוואי אל-קאוקג'י נשארו מעור-פלים ודלוחים, והמידה בה היה לצפוח פיקוח, ולו כללי ביותר, על פעולות "צבא הגאולה" ובה נשמע קאוקג'י לפקודות או לתכנון מרכזי מטעם הליגה — מוטלת בספק, שהרי גם בתוך "צבא הגאולה" לא היו התיאום והמשמעת מלאים, וסגניו של קאוקג'י (הסורי אדיב שישכלי, הדרוזי הסורי שפיב והאב וכו'), פעלו לא אחת על דעת עצמם. לא כל שכן כנופיות הגרילה הארץ-ישראליות: אלו רובן — בין שסרו למשמעתו של המופתי והוועד העליון, ובין שהיו מקומיות-עצמאיות לחלוטין — לא קיבלו כל מרות, לא של קאוקג'י וצבאו, ולא של צפוח והוועדה הצבאית של הליגה; גם כשנכנעו ראשי הליגה למופתי ומינו את עבד-אל-קאדר חוסייני קרובו וראש כנופיותיו הצבאיות באיזור ירושלים, למפקד מופר מטעם הליגה ובמסגרת, "צבא הגאולה" של קאוקג'י, כביכול, לא הביא ויתור זה לשום שיפור או תיאום-יתר.⁴⁰ מצב הציוד היה עלוב: אף אחת מהמדינות, פרט לעיראק לבדה, לא מילאה את המכסה הצנועה של הרובים שהוטלה עליה כחלק מאותה מכסה של 10,000 רובים;⁴¹ לא כל שכן ציוד כבד, שלא סופק ל"צבא הגאולה" מעולם בכמות ממשית. אף הכספים שהליגה החליטה להקציב (היינו: המליצה למדינות ערב להקציב), 2 מיליון ל"ש, שעליהן הוסיפה הליגה בפברואר 1948 עוד חצי-מיליון — לא שולמו במלואם.⁴²

החלטת הפלישה

בפברואר 1948 נתכנס המושב השביעי הרגיל של מועצת הליגה הערבית. שוב נערך דיון דחוף על פרשת ארץ-ישראל — והפעם להעם היריות בארץ ובדיעה מלאה כי ההכרעה הסופית קרבה והולכת. שוב לחצו העיראקים ותבעו שימוש בצבאות ערב הסדירים על-ידי נציגיהם המדיניים במועצה והו בפני הגנרל צפונת. שוב תבע המופתי כי יוקצה לו חלק זכבד יותר בהנהגת המאבק בפיקוח עליו ובהנהלת כספיו, כי תוקם ממשלה ערבית-פלשתינאית גולה, כי השליטה שון בשטחים המשוחזרים על-ידי צבא הגאולה ימסר לוועדות לאומיות מקומיות וכיו"ב (תביעות שנדחו כולן⁴⁸). ברם, הליגה חזרה על ההחלטות הקודמות בלבד. ריכזו הצבאות הסדירים לאורך גבולות הארץ, וסיוע מלא לצבא המתנדבים, בלתי-סדירים; כן חזרה על כמה החלטות לפרטי העניין — שליחת רובים, הקצבת כספים וכו' — שגם בהן לא היה מפנה או חידוש ושלמעשה אף בתוכנן אך חזרו על החלטות קודמות שלא בוצעו⁴⁴.

במצב זה נכנסו הערבים לחודש אפריל 1948 — החודש המכריע של המאבק ערב הכרזת המדינה. במשך החודש הזה הובהרו סופית וזללא שייך-ספק שלושה דברים: ראשית, היהודים המשיכו בהכנותיהם המעשיות והנמרצות להקמת מדינתם — על-אף איומי הערבים והטרדתם הצבאית, ועל-אף הספקות וההיסוסים שנתעוררו מחדש במועצות או"מ שנית, הישוב הערבי שבארץ-ישראל נתפורר ונשבר מבחינה צבאית-מעשית כמבחינת המוראל וכוח העמידה שלו. ושלשית, אין כוחות המתנדבים יכולים לעמוד בפני היהודים. אף-על-פי-כן; הרי במשך כל חודש אפריל היה עדיין ברור לכל מדינאי ערב כי הצבאות הסדירים לא ייכנסו למערכה. עבד-אר-רחמאן עואם, מזכיר הליגה, מעיד כי היה ברור לו, שהלגיון הירדני יפלוש לארץ-ישראל⁴⁵ — וזאת למען המטרות המיוחדות, ה"פרטיות" של המלך עבדאללה — אך פלישתם של שאר הצבאות כמאן, "באה לו כאפתעה"; כבר ב-14 במאי טוען עואם, הסביר לנשיא סוריה ולמלך עבדאללה שאין טעם בפלישתם של הצבאות הסדירים⁴⁶. וכבר הבאנו לעיל דברי עדות דומים מפי אישים ערבים אחרים, וכן דברי הצטדקות כי לא הם, הדוברים, היו אחראים לשינוי הקו שחל ברגע האחרון ושהביא לידי שיתוף הצבאות הסדירים במערכה ולידי מפלתם. דברי הצטדקות ועדות כאלה נשמעו בעיקר ממצרים; ואכן, מסתבר כי מדינאי מצרים ומנהיגיה הם ששינו, באותו שבוע מכריע בראשית מאי 1948, את דעתם והחלטתם, הם שהחליטו על פלישת צבאה הסדיר של מצרים וגררו בכך גם את שאר המדינות הערביות — ויש רושם כי למלך פארוק נועד תפקיד מכריע בשינוי-קו זה.

מבחינה פסיכולוגית חל המפנה המכריע בימיו האחרונים של אפריל 1948. באותם הימים קראו מדינאי ערב את ראשי המטות הצבאיים שלהם לכינוס דחוף, בעמאן, למען היוועץ עם בדבר סיכוייה ואפשרויותיה של פלישת הצבאות הסדירים. הרמטכ"לים הנאספים החליטו והודיעו כי לשם פלישה כזו יהיה צורך לפחות בחמש דיביות ושישה להקים של חיל-אוויר — וכמובן בפיקוד אחיד ומאוחד⁴⁷. במילים אחרות, מאחר שלא היו מוכנות 5 דיביות ושישה להקים של חיל-אוויר, הודיעו

הרמטכ"לים לפוליטיקאים כי מבחינה צבאית אין פלישה צבאות הסדירים באה בחשבון. מ-11 במאי עד 14 במאי נתכנסה בדמשק הוועדה המדינית של הליגה. לא נתפרסמו החלטותיו הרשמיות של כינוס זה; אולם אם אין רצוננו להניח שההחלטה על הפלישה נתקבלה בקאהיר בלבד, בלי התייעצות אחרונה עם שאר המדינות, הערביות, הרי ההחלטה נתקבלה בכינוס זה בדמשק, ובישיבות הצבאיות בעמאן. המדינאים הם שפפו מלחמה בצבאות הסדירים על המטות הצבאיים. מאחר שלא היו חמש דיביות מוכנות, פקדו לפלוש באותם הכוחות המצויים ביד. הגנרל העיראקי נורי-אד-דין מחמוד נתמנה מפקד עליון של כל הכוחות המזוינים, סדירים כבלתי-סדירים, של כל מדינות ערב — אף כי כעבור ימים אחדים נאלצו להעניק כבוד עליון זה למלך עבדאללה ולהוריד את גנרל מחמוד לדרגת סגן המפקד העליון⁴⁸. ממילא נתברר כעבור ימים ושבועות מעטים כי פיקוד עליון זה האחיד-והמאוחד לא היה אלא פיקציה; למעשה כילכלו הצבאות הפולשים את פעולותיהם כל אחד בפני עצמו. וכמעט ללא התייעצות והתחשבות איש ברעהו.

מה הניע את מדינאי ערב, ובראש וראשונה את מדינאי מצרים, לשנות ברגע האחרון את ההחלטות העקרוניות החשובות ביותר ולהפוך על פיה את כל קערת האסטרטגיה באופן מפתיע וחטוף, תוך ימנם אחדים, ותוך התעלמות מחוות דעתם המקצועית וזוהרתם החמורה של ראשי צבאותיהם? טרם נתפרסמו התעודות היסודיות של אותם הימים או זכרונות האישים הערבים והמצרים, שמתוכם אפשר היה לעמוד בדיוק ובביטחון על מה שהתרחש בלבם ובמחשבתם בימי הכרעה אלה. אולם לפי כל הנתונים המדיניים והפסיכולוגיים שבידינו, מותר לנו לשער כי מניעה של התמורה היסודית של אפריל-מאי 1948 היו בראש וראשונה ארבעה.

אחד — הלקח הצבאי של ארבעת חודשי 1948 הראשונים: כשלונם, התפוררותם ומפלתם המחולטת של ערביי ארץ-ישראל, וכן כשלונם של "צבא הגאולה" — ובכך חוסר הטעם שבשיגורם של צבאות בלתי-סדירים, נתבררו למעלה מכל ספק; לעומת זאת לא היו נצחונותיו של כוח ההגנה היהודי מכריעים ומנתצים עד כדי כך שצריך היה לחזות מראש, בצד הערבי, נצחונות דומים גם על הצבאות הסדירים; מנהיגי ערב המדיניים יכלו להניח כי אמנם ניצחו היהודים את ערביי ארץ-ישראל וזאת הכוחות הבלתי-סדירים, אולם מפני צבאות ערב הסדירים ייסוגו ויכרעו.

שנית, גורמים פסיכולוגיים: מנהיגי ערב לא ניסו מעולם לרדת לעומק מהותו של הישוב היהודי, מעולם לא הבינו את אופיו ואת כוחו; על כן לא יכלו כלל לחאר לעצמם כי 600,000 היהודים יעזו לעמוד בפני ארבעים מיליון הערבים — ברגע שיבינו אל נכון כי ארבעים מיליון אלה נכנסים למערכה בכל כוחם וברצינות; אם עד כה עמדו היהודים במריים, הרי אין זאת אלא שהאיום בצבאות הערביים העומדים על גבול ארץ-ישראל והסיוע לצבאות הבלתי-סדירים לא היה בהם כדי לשכנעם כי אמנם גמרו הערבים אומר להילחם ברצינות. ובצד הערבי — אין ספק כי הססמות הרמות, המליצות, הנאומים וההכרזות הרבים בדבר טיפת-הדם האחרונה, גאולת פלשתינה הערבית והשלכת היהודים הימה, הביאו את מנהיגי ערב למצב בו לא יכלו עוד לסגת, ומה גם שנסיגה בשעה כה מאוחרת פירושה

היה הפקרתם של ערביי ארץ-ישראל לאויב שכבר הוכיח כי הוא חזק מהם לאין ערוך.

שלישית — תהפוכות המדיניות הבינלאומית. מנהיגי ערב ניסו במשך כל שנת 1947 להבהיל את העולם המערבי ולמנעו מתמיכה ברעיון המדינה היהודית — אם באיומים של חרם וביטול זכויות (החלטות-בלודאן הסודיות) ואם באיום כי כל המזרח-התיכון יעלה בלהבות וייהפך שדה קטל. הבריטים מעולם לא תמכו ברעיון המדינה היהודית והנה, בראשית 1948, נתגלו סימנים ברורים כי גם ארה"ב החלה להסס ולהרהר בהחלטתה הקודמת, עד כי במרס הודיעה גלויות שאין היא תומכת עוד בחלוקת הארץ ובהקמת מדינה יהודית ושמוטב אולי לכוון בארץ משטר של נאמנות. באפריל הועברה הצעה זו לדיון בעצרת א"מ. הגה כי כן יכלו הערבים להתרשם כי בעקב מעשי האלימות שכבר פתחו בהם ובעקב איומיהם במעשי אלימות נוספים, במלחמה ובהבערת המזרח-התיכון באש — חזרו בהן ארה"ב ודעת העולם הנאור מתמיכתן ביהודים. מלחמה גלויה ושימוש בצבאות הסדירים עשויים היו, איפוא, להכריע את הכף ולשכנע את נשיא ארה"ב אף הוא שתמיכתו בחלוקת ארץ-ישראל היתה משגה. מוסרים כי ביישיבה סודית של הפרלמנט המצרי, במאי 1948, ערב הפלישה, הסביר ראש הממשלה, נוקראשי, במפורט כי ארה"ב חזרה בה מתמיכתה בחלוקה וכי על כן הגיעה השעה לפעולה אחרונה, מכרעת, נגד תכנית זו ונגד הציונים המתכוננים לבצעה⁴⁶. אין ספק כי לשינוי עמדתה של ממשלת ארה"ב נודעה השפעה חשובה-מאוד, אם לא מכרעת, על החלטת הערבים לשגר לשדה הפעולה את צבאותיהם הסדירים.

ורביעית, נפתולי המדיניות הבינ-ערבית: בחדשי 1948 הראשוניים נתברר והלך ללא ספק כי המלך עבדאללה יפלוש לתחום ארץ-ישראל עם חיסול המנדט הבריטי, בין שיסכימו לכך שאר מדינות ערב ובין שיתנגדו, בין שישתתפו בפלישה ובין שיעמדו מנגד. על הודעת עבדאללה ממרס 1947 כי הוא שומר לעצמו „חופש-פעולה“ לנהוג לגבי בעיית ארץ-ישראל „מדיניות עצמאית“ משלו — הודעה שרמזה היה ברור ומובן לכל — נוספה בסוף אפריל 1948 הצהרה של עבדאללה שיצאה מגדר הערפול המקובל עליו עד כי אפשר היה להבינה כהודעה ברורה, לאמור שצבא ירדן יפלוש לארץ-ישראל ב-15 במאי; הודעה זו אף אושרה על-ידי הפרלמנט הירדני ופורסמה לקברניטי ערב היה ברור כי את פלישתו תיכנן עבדאללה בראש וראשונה למען יזכה „לכבוש“ ולספח אל ממלכתו את ארץ-ישראל כולה או אותו חלק ממנה שיוכל לתפסו; רבים התרשמו כי עבדאללה היה אמנם מוכן להסתפק בחלק מהארץ; ולא עוד אלא חשדו בו כי על קביעת חלק זה לא ייאבק ויילחם ביהודים בכוח הנשק, אלא ינסה להגיע — ואולי כבר הגיע — להסכם-מראש.

כאן היה אחד המניעים הראשיים לשינוי העמדה המצרית ול-החלטת ראשית מאי לשלוח לארץ את הצבא המצרי הסדיר. פלישת עבדאללה תוך הסכם עם המדינה היהודית הנולדת וחלוקת ארץ-ישראל בין שניים אלה (מתוך הסכם או מתוך מלחמה) היו מנחיתות מהלומת מוות על חזון האחדות הערבית, על שאיפת ההגמוניה המצרית, על הסטאטוס קוו בין מדינות ערב שעליו נתבססה מדיניותה הערבית של מצרים, ועל היוקרה המצרית בעולם הערבי והמוסלמי. אין ספק כי הרצון

למנוע מסע פלישה, כיבוש וסיפוח חד-צדדי ובלתי-מופער של עבדאללה, היה בין מטרות-המלחמה הראשיות של מצרים, ובין המניעים העיקריים שאילצו את ממשלתה להחליט ברגע האחרון על שיגור צבאה הסדיר לאדמת ארץ-ישראל.

עם החלטה זו, שקדמה כנראה לעצם הפלישה עצמה בימים אחדים בלבד, תמה פרשת ההכנות וההקדמה, היא נושאו של חיבור זה, ומתחיל פרק המלחמה עצמה — מלחמה טראגית מן הבחינה הערבית שתוצאותיה ובנות-תוצאותיה והשפעתה והדיה בכל שדרות חייו הציבוריים, המדיניים והחברתיים של העולם הערבי עדיין לא פגו ולא נדמו, ועוד ידובר בה ויחקר בה בדברי-הימים.

הערות:

1. לא כאן המקום להרחיב הדיבור על תופעה זו, הראויה למחקר פורט. אמת, אלמנט של מליצה-מקובלת ושל הצהרה-שאינה עומדת מעשה קיים בעולם המדיניות של כל אומה ולשון. אולם דומה כי עניין של מידה הוא. העתונאי והעסקן הערבי מדבר על „אחדות ערבית“ גם בשעה שסכסוך חריף ביותר מפלג את העולם הערבי עד היסוד; על סולידריות כל-ערבית — בשעה שכל מדינה מנהלת מדיניות נוגדת וסותרת; על ניצחון מזהיר בשעה שנחל זה עתה מפלה המורה; על „הגלת קרקעות“ בעוד שהוא עצמו, או אחיו ואביו ורעהו, מכר זה עתה אדמה ליהודים; על חרם מוחלט על כל סחורה „ציונית“ ושיירות „ציוני“, בשעה שהוא ומשפחתו משתמשים בשיירותם של רופא יהודי ארצישראלי ועורך-דין ציוני וקונים בסתר תוצרת יהודית; הוא יצהיר רמות על אי-קיומה של ישראל, ישים שמה בין מרכאות או יוציאנה כליל מספר-ההלימוד והממפה של בית-ספרו — ובהצטרפו כל זאת, ידע היטב-היטב שאין זו האמת שבמציאות, וקהל שומעיו ידע זאת עמו. אין הצהרתו מכוונת כלל אל עולם המציאות, עולם המעשה, וחלים עליה לא כלליו של עולם המעשה, אלא כללים קבועים ומקובלים של הצהרה הגינית, כללי סגנון.

2. חג' אמין אל-חוסייני, המופתי-לשעבר, היה אותה שעה בגרמניה הנאצית, ועמו בגרמניה או בשטחי כיבושה עוד כ-15—20 עסקנים ארץ-ישראליים (וכן מספר לא קטן של מנהיגים מארצות ערב, בראשם רשיד עאלי אל-כילאני מעיראק וביניהם גם פנוי אל-קאוק'גי); „גמל אל-חוסייני“ ד"ר אמין את-חמימי ואחרים היו עצורים ברודסה; לא מעטים ישבו בתורכיה, בערב הסעודית ומפורטים בארצות אחרות.

3. הטור הערבי הפנימי הפיל, בשנים 1936—1939, מאות של קרבנות — הרבה יותר משנפלו בידי הכוחות הבריטיים, המשטרה או ההגנה היהודית — וזכרם עדיין היה טרי מאוד.

4. אמנת הליגה הערבית, נספח בדבר ארץ-ישראל. נוסח מלא בעבר-רית — ע' ילקוט המזרח התיכון, שנה י"א, חוב' 88—89, מרס-אפריל 1945, עמ' 34; י. שמעוני, ערבי ארץ-ישראל, תש"ז, עמ' 322/23; א. גורן, הליגה הערבית, תשי"ד, עמ' 382; ספר החוזים למזרח התיכון, 1956, עמ' 79—80.

5. חמישה חוסיינים, חמישה ראשי „המפלגות“ הלא-חוסייניות, ושני „נייטראלים“. בראש הקבוצה החוסיינית עמד תופיק צאלח חוסייני — אישיות ממדרגה שניה או שלישית; אין ספק שהחוסיינים הסכימו לכך רק על סמך הבטחה, שניתנה להם על-ידי שליחי הליגה בשם השלטונות הבריטיים, כי גמאל אל-חוסייני ישוחרר בקרוב ויורשה לחזור לארץ וליטול את המנהיגות. כן נשאה נשיאות הוועד „פנויה“, דהיינו שמורה לחג' אמין אל-חוסייני.

6. במה דברים אמורים? בעולמם המסוגנן של ההצהרה, מטבע-הלשון, ה„טוב“ והמקובל, בו דובר לעיל, למעשה הוסיפו ערבים למכור אדמותיהם ליהודים — ולא דווקא „בוגדים“, אלא גם נכבדים „לאר מיים“ ותומכי „קופת האומה“.

7. לפי חשבוננו של אל-עלמי דרוש היה במוצע סך 3,000 לא"י להבראת מצבו של כפר ערבי אחד — פיתוחו, הקמת מוסדות ציבור וחינוך, הלוואות לפלאחים וכד'. הוא חשב על מפעל או חברה בעלי תקציב שנתי של 1,000,000 לא"י.

8. יש גרסאות שונות בדבר הסכומים שאלי-עלמי קיבל מאת ממשלת עיראק. במידה שהדבר ניתן לבדיקה, הרי הסכום המובא כאן נראה לי הנכון.

9. לא מקרה הוא שעלמי האישי, שנכנס לזירה בשנים 1943—1945 כמקורב ל„חוסיינים“, התקרב יותר ויותר למחנה העיראקי-האסמי,

24. עיין, למשל, ההדגשה העיראקית ברוח זו, בדו"ח הנ"ל, עמ' 17-15.
25. שם, נספח 11, עמ' 54, וכן עמ' 17-18.
26. שם, עמ' 19; מוחמד חסניין הייפל, אחר סעאה, קאהיר, 27.5.1953, בהביאו דברי עבד'אר'רחמאן עזאם; ג'רוסלם פוסט, 4.9.1952, והארץ, 5.9.1952, בהביאם דברי עזאם מתוך אד'דפאע, עבר-הירדן; הארץ, 22.3.1953, בהביאו דברי עזאם מתוך אל-מוצוור, קאהיר. לפי קמחי, שם, עמ' 49 ו-55 ואילך, היתה גם לבנון בין הלוחצים להתערבות צבאית של מדינות ערב, בעוד שערב הסעודית הצטרפה למצרים בהתנגדותה להתערבות כזאת; גם האג' אמין אל-ח'וסייני התנגד להתערבות הצבאית הרשמיים, כאשר ביקש להקים ממשלה ערבית-ארצישראלית גולה ולהורים כל סיוע צבאי רק דרכה.
27. קמחי, שם, עמ' 55 ואילך.
28. הייפל, אחר סעאה, שם.
29. דו"ח הוועדה העיראקית, מאחורי הפרגוד, נספח 11, עמ' 54, וכן עמ' 17-18; קמחי, שם, עמ' 56-59.
30. קמחי, שם, שם; מוחמד חסניין הייפל, אחר סעאה, קאהיר, 1953, 3.6, מתוך ראיון עם המופתי; דבר, 19.3.1954, בהביאו ראיון עם המופתי שנתפרסם באל-מצרי, קאהיר.
31. דו"ח הוועדה העיראקית, מאחורי הפרגוד, עמ' 66, עמ' 142/43.
32. חג'ר עובייד, פואד סראג'ארדין ואחרים במשפט סראג'ארדין; רויטר, 2.1.1954, אל-אהראם, קאהיר, 26.1.1954; הרמטכ"ל לשעבר גנרל עות'מאן אל-מהדי והמצביא לשעבר מוחמד חיידר, במשפט הנשק — רדיו פאריס, 24.3.1953; גנרל מוחמד חיידר הנ"ל במשפט אברהים עבד-אל-אדי — סוכנות א.פ., 29.9.1953; ראה דברי ההגנה במשפט הנשק — הארץ, 7.5.1953, וכן נוסח פסק הדין במשפט הנשק — רדיו ביירוט, 7.7.1953, ובמשפט אברהים עבד-אל-אדי — ניו יורק טיימס, 2.10.1953, וראה גם George Kirk, The Middle East 1945-50, p. 279, note 2.
33. כך טוענים, על כל פנים, המקורות העיראקיים. ראה דו"ח הוועדה העיראקית, מאחורי הפרגוד, עמ' 19. ראש הוועדה הצבאית, גנרל אסמאעיל צפורה, חייה דעתו גם הוא, בדו"ח אל ראש המטה העיראקי, כי יש להפעיל את הכוחות הסדירים — שם, עמ' 71 ואילך.
34. קמחי, עמ' 79/80.
35. דו"ח הוועדה העיראקית, נספח 13, מאחורי הפרגוד, עמ' 55-56.
36. דו"ח צפורה לליגה, 8.2.1948, שם, עמ' 90-92; J. C. Hurewitz, The Struggle for Palestine, p. 310.
37. דו"ח צפורה, 23.3.1948, שם, עמ' 93 ואילך; תת-שר המושרות הבריטי בבית-הנבחרים הבריטי ב-3.3.1948 (עיין George Kirk, The Middle East 1945-1950, p. 254).
38. י. שמעוני, מחנה הלוחמים הערבי, במבחן קרבות" (שנתון דבר, תש"ה-תש"ט), עמ' 167-180 — וראה שם תיאור מבנהו, ארגונו ופיקודו של הכוח הערבי הלוחם בראשית 1948; קמחי שם עמ' 88/89; Hurewitz, op. cit., p. 313; Kirk, op. cit. p. 260.
39. דו"ח צפורה, 8.2.1948, דו"ח הוועדה העיראקית, מאחורי הפרגוד, עמ' 90-92; וראה הערכה שהיתה מקובלת באותם הימים עצמם אצל שמעוני, שם, עמ' 174. תיאור ספרותי של "צבא הגאולה" ראה A. S. Kirkbride, A Crackle of Thorns, p. 153-63.
40. דו"ח צפורה, 11.3.1948, מאחורי הפרגוד, עמ' 83-85.
41. דו"ח צפורה, 8.2.1948, שם, עמ' 92, וכן עמ' 69-70. הסעודים נתנו 1,600 במקום 2,000 — ומחציתם של אלה היו בלתי-ראויים לשימוש; המצרים שלחו 800 במקום 2,000 אך טענו ששאר ה-1,200 יימסרו ישר למופתי לצידו כנופיותיו. יש מקצת סתירות בין הדו"חות השונים והגרסאות השונות. ר' גם קמחי, שם, עמ' 82.
42. מאחורי הפרגוד, עמ' 79 ואילך.
43. שם, נספח 14, עמ' 57-61.
44. שם, שם, וכן עמ' 79 ואילך.
45. מ. ה. הייפל, ראיון עם עזאם, אחר סעאה, קאהיר, 27.5.1953.
46. ג'רוסלם פוסט, 4.9.1952, והארץ 5.9.1952, בהביאם דברי עזאם מתוך אד'דפאע, עבר הירדן; וראה George Kirk, op. Cit., p. 270.
47. דו"ח הוועדה העיראקית, מאחורי הפרגוד, עמ' 26-27, עמ' 86.
48. עדותו של משרד ההגנה העיראקי, שם, עמ' 145 ואילך.
49. מ. חסניין הייפל, אחר סעאה, קאהיר, 20.5.1953.

- בו חש ניצנים של מחשבה חדשה — וממנו קיבל תמיכה גוברת. ממילא היו מפעליו העצמאיים למורת רוחה של ההנהגה החוסיינית שביקשה לרכז בידיה היא את כל חוטי הכוח וההשפעה, ובמשך כל שנת 1946-47 התנהל מאבק חריף בין הנהגה זו (המצרים והליגה הערבית שתמכו בה), שהבעה לעצמה את הפיקוח על מפעליו של עמלי, ובין עמלי שהגן על עצמאות מפעליו, ועיראק שתמכה בו בכך.
10. "הפסדיה של ישראל כאפס וכאין הם לעומת הפסדי הערבים" — אומר שבעון הזיר ומישוב בדעתו כ.אקונומיסט" הלונדוני (3.5.1952, עמ' 304), והוא חוזר על הערכה זו במיוחד לגבי ממלכת ירדן ("אקר נומיסט", 8.5.1953). על הפסדיה הקשים של ממלכת ירדן מהחרם הערבי עומד גם "ניוירוק טיימס", 1.3.1953. הסימת צינור הנפט מוצלח-חיפה גורמת לעיראק הפסדים ניכרים — לפי מקורות עיראקיים, המתפארים אמנם בהפסדיהם אלה בהוכיחם לשאר מדינות ערב כמה מוכנה עיראק להקריב, 70 מיליון דינר (=ל"ש) עד 1955-56. 12-15 מיליון דינר מדי שנה בשנים האחרונות (רדיו בגדאד, 24.3.55 מפי שר הכלכלה; "ג'רוסלם פוסט", 22.2.56, מתוך הצהרת שר הכלכלה בסנאט העיראקי; ד"ר פאדל אל-ג'מאלי, "אש-שעב", 20.2.55, משגי' זוקו, בימי משבר סואץ-סיני, צינורות הנפט גם בסוריה, טענו העיראקיים כי הפסדם מחסימת הצינור לחיפה מגיע לכדי 50 מיליון דינר לשנה (סוכנות א.פ., 3.8.57, מפי דוברים עיראקיים).
11. מקורות בלתי-רשמיים מעריכים את הפסדיה של ישראל בשלושים מיליון דולר (Foreign Economic Problems', Israel's, G. Patterson, Affairs, XXXII, January 1954, p. 322 עד 60 מיליון דולר לשנה 433/4, Elizabeth Monroe, International Affairs, October 1953, p. 433/4). מקורות ישראלים רשמיים אינם מרבים לדבר על נזקי ישראל במספרים, אך בדו"ח כללי נוקטים מספר בין שני האומדות — 45* מיליון דולר לשנה (נציג ישראל בוועדה המדינית של עצרת אר"מ 26.11.1954).
12. באופן רשמי הוקצב, לפי כמה מקורות, סך 2 מיליון דולר עוד לשנה הראשונה 1945-46 (J. C. Hurewitz, The Struggle for Palestine, New York 1950, p. 223). של המשרדים, בינואר 1947, כי סך כל ההכנסות במשך 1945 ו-1946 היה 162,263 ל"ש בלבד — ומסכום זה נתנה עיראק 135,000.
13. ארגונים קומוניסטיים, שהיו אסורים כשלעצמם ושלאו ניתן להם לפעול באופן גלוי בכמה ארצות ערביות, התארגנו במסוה זה להיגה למלחמה בצינורות".
14. אל-יחודה, ירושלים, 23.12.1946.
15. אין ספק שגם במצרים מצויים היו כמה וכמה אישים מתונים, אמציילב ובעלי מחשבה שלא הסכימו בלבם עם הידרדרותה של מצרים במורד הסכסוך הארץ-ישראלי ועם היגררותה אחרי המופתי לשעבר וקיצונים אחרים. אולם, בין שהרימו קולם לשוא, מאחר שהשפעתם כבר ירדה בשל סיבות אחרות — כגון אסמאעיל צדקי פאשא, ראש-ממשלה לשעבר, שהזהיר בסנאט המצרי מפני כניסת מצרים למלחמת ארץ-ישראל — ובין שלא העזו כלל להשמיע קולם ברמה, בכל מקום לא קם למצרים מנהיג שיעזור אותה מהסתבך ללא צורך בפרשת ארץ-ישראל.
16. התפרסם במלואו ובמקורו האנגלי בבגדאד ב-1943. נוסחו של פרק הסיים, כולל עיקרי התכנית המהוורת כאן לגבי סוריה וארץ-ישראל; J. C. Hurewitz, Diplomacy in the Near and Middle East, Princeton 1956, vol. II, p. 236/7.
17. John and David Kimche, Both Sides of the Hill, London 1960, p. 59.
18. לדוגמה, מתוך שיחה עם סוכנות הידיעות הצרפתית, 7.5.1947: ".... רצוננו הוא להניח ליהודים מספר קאנטונים למען יטלו לידם את הנהלתם — אף כי בלא ריבונות, שכן מדינה יהודית עצמאית לא תקום ולא תתקיים בהסכמתנו" (מוסיף העתון הירושלמי אל-יחודה, העוין את עבדאללה, בהעתיקו את הידיעה: כוונתו לומר: אלא את זאת מן הראוי לכפות עלינו בכוח).
19. קמחי, שם, עמ' 39; ז. שרף, "שלושה ימים", מעריב, 18.4.1958.
20. קמחי, שם, שם.
21. קמחי, שם, עמ' 105/6.
22. כגון הידיעות שנופצו בראשית 1950 על משאומתן בין עבדאללה ובין נציגי ישראל בדבר חוזה אי-התקפה לחמש שנים. ראה ניוירוק טיימס, 26.3.1950, וראה J. McDonald, My Mission in Israel, New York 1951, p. 193/4; George Kirk, The Middle East 1945-50 (Survey of International Affairs), O.U.P. 1954, p. 309/10; Middle Eastern Affairs, vol. I. April 1950, p. 107; Middle East Journal IV, 1950, p. 217, 341, 470.
23. דו"ח של ועדה פרלמנטרית עיראקית לחקירת סיבותיה של מלחמת הערבים במלחמת ארץ-ישראל, נספח 4. עיין בתרגום עברי: מאחורי הפרגוד, הוצאת "מערכות", צה"ל, 1954, עמ' 42.